

AKBABALAR DİKİLİTAŞI: SÜMER ŞEHİR DEVLETLERİNİN ARALARINDAKİ HUKUKİ İLİŞKİLERE DAİR ÇIKARIMLAR

*Stele of Vultures: Inferences Regarding the Legal Relations
Among the Sumerian City-States*

Neyire AKPINARLI*
Hasan Utku ŞATIROĞLU**

ÖZ

Akbabalar Dikilitaşı, milattan önce 3. bin yıldan bugüne ulaşan bir Sümer kitabesidir. Lagaş kralı E-anatum tarafından hazırlatıldığı kabul edilen söz konusu tek taraflı anlatı; Umma şehir devleti ile Lagaş şehir devleti arasında 150 yılı aşkın süren sınır ve su sorunundan bir kesit sunmaktadır. Üzerindeki yazılar ve tasvirlerle tarihten sanata, dinden siyaset tarihine farklı disiplinler için birçok veri sunan bu kraliyet yazıtı uluslararası hukuk tarihi açısından da günümüze ulaşmış en eski belge sıfatıyla birçok uluslararası hukuk kural ve kurumuna dair veriler sunmaktadır.

Makalede, bugüne kadar gerek Batı'da gerekse Türkiye'de yayımlanmış bazı uluslararası hukuk ders kitaplarının uluslararası hukuk tarihi bölümünde bahsedilen Akbabalar Dikilitaşı, uluslararası hukuk tarihi çerçevesinde ele alınmıştır. Kitabede yer alan yazı ve tasvirlerin imkân verdiği oranda şehir devletleri arasındaki hukuk, tanrı ile kral ve tanrı ile şehir devleti ilişkisi, sınır

Makalenin Geliş Tarihi: 24.05.2021, **Makalenin Kabul Tarihi:** 20.06.2022.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı (neyire.akpinarli@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0793-9216).

** Araştırma Görevlisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı (hasan.satiroglu@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3238-2739).

*** Doç. Dr. Selim Ferruh Adalı'ya makale metni ve tercüme yapmış olduğu katkılar için teşekkür ederiz.

ve su sorunu, savaş, antlaşmaların yapılması, ihlali ve söz konusu antlaşmalarda edimin yerine getirilmemesi durumunda uygulanacak müeyyideler, uyumsuzluğun barışçıl yolla çözülmesi için üçüncü bir devletin dahil olması, devletlerarası ilişkilerde farklı görünümde ortaya çıkan törenler gibi birçok devletlerarası hukuk konusu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Hukuk Tarihi, Uluslararası Antlaşmalar Hukuku, Sümer Şehir Devletleri, Bölgesel Devletlerarası Hukuk, Kutsal Savaş.

ABSTRACT

The Stele of Vultures is a Sumerian inscription that survived from the 3rd century BCE. This single-sided historical narrative which is accepted to have been prepared by Lagash king E-anatum presents a part of the boundary and water dispute between the Lagas and Umma city-states that lasted over 150 years. This royal inscription, which presents a great amount of data with its inscription and depiction in various fields from history to art, religion to history of politics is the oldest document that has survived in terms of the history of public international law.

In the article, Stele of Vultures, which is mentioned in the history of international law section of some of the international law textbooks published in the West and in Türkiye has been examined within the framework of history of public international law. Various rules of international law such as the law between the city-states, deity – king and deity – city-state relationship, boundary and water dispute, war, signing of treaties, breach of treaties, the sanctions which are applied in the event of nonfulfillment of the treaty, peaceful settlement of disputes and ceremony which emerges in different forms in interstate relations are examined as much as the depictions and inscriptions allow.

Key Words: History of International Law, Law of Treaties, Sumerian City-States, Regional International Law, Just War.

I. GİRİŞ

Uluslararası hukuk tarihi son on yıllarda uluslararası hukuk disiplini içerisinde farklı bakış açılarından birçok araştırmanın konusu olmuş, özellikle de Avrupa tarafından oluşturulan uluslararası hukuk tarihi kurgusu

sorgulanmaya başlanmıştır. Avrupa temelli uluslararası hukuk tarihi kurgusuna getirilmesi gereken önemli eleştiri hususlarından birisi, klasik olarak 1648 tarihi ile başlatılan uluslararası hukuk tarihinin, gerçekte nereden başlatılacağıdır.

Uluslararası hukuk tarihinin nereden başlatılacağı ise uluslararası hukuk kavramının nasıl tanımlandığı ile doğrudan ilgilidir.

Uluslararası hukuk, birçok Avrupalı uluslararası hukukçu tarafından uzun yıllar 1648 Vestfalya Barışı üzerine inşa edilen Avrupa Kamu Hukuku kaynaklı olarak Avrupa'nın kendisine hasrettiği “medeniyet” kurgusu ile tanımlanmıştır¹. Uluslararası hukukun genel unsurları ile tanımına 19. yüzyıla kadar daha sınırlı,² sonraki yüzyıllarda ise giderek artan şekilde rastlanılmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından coğrafi evrensellik temelinde inşa olmuş uluslararası hukuk sisteminden sonra uluslararası hukuka dair tanımlar Avrupanın “medeniyet” kurgusundan bağımsız yapılmıştır. Fakat söz konusu tanımların da dönemin mevcut uluslararası hukuk sisteminin kodları olan eşit ve egemen devlet ve uluslararası hukukun geçerliği bağlamında da evrensellik kurgusu üzerinden yapıldığı görülmektedir³. Görüldüğü üzere uluslararası hukuk tanımı, uluslararası hukuk bir disiplin olarak ortaya çıktığından beri mevcut olan tarihsel konjonktürdeki görünümüne bağlı olarak değişim ve dönüşüme uğramıştır⁴.

¹ J. E. Cairnes, *Political Essays* (London: Macmillan and Co, 1873), 112; Lassa Oppenheim, *International Law* (New York, Bombay: Longmans, Green, and Co., 1905), 3; William Edward Hall, *A Treatise on International Law* (Oxford: Clarendon Press, 1917), 1.

² Baker, uluslararası hukuku devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerini düzenleyen kurallar olarak tanımlamakta iken (Sir Sherston Baker, *Halleck's International Law, Cilt I* (London: Kegan Paul, Trench, Trübner, & Co. Ltd, 1893), 46; Zouche uluslararası hukukun farklı hükümdar veya egemen gücü elinde tutan insanlar tarafından kabul edilen yani çoğu ulus tarafından akılla uyum içerisindeki teamüller ve tek tek devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde antlaşmalar ile kabul ettikleri hukuk olduğunu ifade etmektedir (Richard Zouche, *luris et iudicii Fecialis, sive, liris Inter Gentes, et Quaestionum de Eodem Explicatio* (Washington: Carnegie Institution of Washington, 1911), 1).

³ Wolfgang Preiser, “History of the Law of Nations: Ancient Times to 1648,” iç: *Encyclopedia of Public International Law, Cilt 7*, ed. Rudolf Bernhardt (Amsterdam, New York, Oxford: North-Holland, 1984), 131, 132; W. G. Grewe, *The Epochs of International Law*, çev. Michael Byers (Berlin, New York: Walter De Gruyter: 2000), 8; Henry Wheaton, *Elements of International Law* (New York, London: Oceana Publications Inc., Wildy & Sons Ltd., 1964), 20.

⁴ Neff bu gerçeklikten dolayı dönemler ve uluslararası ilişkilerin temel özelliklerini dikkate alarak birbirinden farklı uluslararası hukuk tanımları yapmıştır. Bkz. Stephen C. Neff, “A Short History of International Law,” iç: *International Law*, ed. Malcolm D. Evans (Glasgow: Oxford University Press, 2018), 4.

Bugün uluslararası hukuk tanımı her ne kadar bazen dönemin özellikleri dikkate alınarak yapılsa da genellikle daha geniş bir perspektiften değerlendirilmektedir. Vitzthum ve Proelß 2016 yılında uluslararası hukuku, uluslararası hukuk süjeleri tarafından oluşturulan, uluslararası ilişkilere ilişkin alanları düzenleyen ve uluslararası hukuk kaynakları tarafından oluşturulan hukuk dalı olarak tanımlamıştır⁵. Pazarcı, uluslararası hukuku uluslararası hukuk kişileri ve uluslararası hukukun hak ve sorumluluk yüklediği sınırlı uluslararası hukuk kişileri ile uluslararası toplumun bütününe genel çıkarlarını veya paylaştığı değerleri ilgilendiren kuralları kapsayan hukuk olarak tanımlamaktadır⁶. Sur ise uluslararası hukuku, uluslararası toplum üyeleri arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk kurallarının bütünü olarak tanımlamaktadır⁷. Bütün bu farklı tanımların bulunduğu nokta ise uluslararası hukukun siyasi yapıların aralarındaki ilişkileri düzenleyen, gerek teamül gerekse antlaşmalar yolu ile ortaya çıkan kural ve müesseselerin bütünü olmasıdır.

Devletlerarası hukuk tarihinin başlangıcı, yukarıdaki tanımlar üzerinden yapılan tespit temel alındığında insanoğlunun oluşturduğu ilk siyasi birliklere kadar gitmektedir⁸. Her ne kadar arkeolojik bulgular günümüze Eski Çağ'a dair veriler iletmış olsa da MÖ 3500-3200 yıllarında yazının icadı bilginin aktarılmasında çok belirleyici olmuştur.

Mezopotamya coğrafyasında bu döneme Sümer medeniyeti denk düşmüş olup Sümer şehir devletlerinin birbirleriyle ve “Sümer ülkesi” dışındaki topraklardaki “yabancılar” ile ilişkileri sonucu oluşturdukları, uluslararası hukukun alanına giren kural ve müesseseler uluslararası hukukun günümüze ulaşan ilk verileri olmuştur⁹.

⁵ Wolfgang Graf Vitzthum ve Alexander Proelß, *Völkerrecht* (Almanya: De Gruyter, 2016), 13.

⁶ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2018), 5.

⁷ Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları* (İstanbul: Beta, 2015), 2.

⁸ Jerrold S. Cooper, *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict (SANE2/1)* (Malibu: Undena Publications, 1983), 42; Andrew Clapham, *Brierly's Law of Nations* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 1.

⁹ Preiser, *History of the*, 133; Wolfgang Preiser, “Zum Völkerrecht der vorklassischen Antike,” *Archiv des Völkerrechts* 4 (1954): 269, 270; Roberto Ago, “The First International Communities in the Mediterranean World,” *British Yearbook of International Law* 53, no.1 (1982): 215; Barry Buzan ve Richard Little, *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations* (New York: Oxford University Press, 2000), 171.

Türkçe uluslararası hukuk ders kitaplarının uluslararası hukuk tarihine ilişkin açıklama yapılan kısımlarında, Sümer medeniyetine dair örnekleme bazında bahsedilen belki de tek olgu Sümer şehir devletleri Lagaş ile Umma arasındaki 150 yılı aşkın sınır ve su sorunudur¹⁰. Bu olguya dair günümüze belli sayıda yazıt ulaşmıştır. Söz konusu yazıtlardan en önemlisi Akbabalar Dikilitaşı olarak bilinen kitabedir¹¹. Sergilendiği Fransa'daki Louvre Müzesi'nin internet sayfasında 'eşsiz bir tarihi belge' olarak tanıtılan, tarihten sanata birçok farklı alan için önemli veriler sunan söz konusu kitabe devletlerarası hukuk tarihinin de bilinen ilk belgesidir¹².

Bu çalışmada Akbabalar Dikilitaşı uluslararası hukuk tarihi çerçevesinde incelenmiştir. Kitabedeki verilerin iyi anlaşılması bakımından öncelikle kitabeye ve kitabenin ortaya çıktığı zaman, mekan ve medeniyete dair ikincil kaynaklar esas alınarak genel ve kısa bilgi sunulacaktır. Sonrasında, kitabedeki veriler ve bu verileri destekleyen aynı dönemin diğer kitabelerindeki veriler eşliğinde Sümer medeniyetinde devletlerarası hukuk anlayışı analiz edilecektir. Çalışmanın sonunda, kitabenin Türkçe çevirisi yer almaktadır.

¹⁰ İlyas Doğan, *Devletler Hukuku* (Ankara: Astana, 2013), 51, 52; Enver Bozkurt, Yasin Poyraz ve Erdal, Selcen. *Devletler Hukuku* (Ankara: Legem Yayıncılık, 2018), 1, 2; Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş Cilt I* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968), 5-7; Sur ise MÖ 4000 - 3000 yılları arasında Sümerli kent devletleri arasında yapılan barış antlaşmasından bahsetmektedir. Bkz. Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 21.

¹¹ Pouysségur Patrick, "Stele of vultures," erişim tarihi: 19.08.2020, <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/stele-vultures>; Davide Nadali, "How many Soldiers on the "Stele of the Vultures"? A Hypothetical Reconstruction," *IRAQ* 76 (2014): 241; Cooper, *Reconstructing History*, 1; Marc Van De Mierop, *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 BC* (Wiley Blackwell, 2016), 44; Stephen C. Neff, *Justice Among Nations: A History of International Law* (Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 2014), 14. Akbabalar Dikilitaşı İngilizce "Stele of Vultures", Almanca "Geierstele" ve Fransızca "Stèle des vautours" olarak tercüme edilmiştir.

¹² Patrick, "Stele of vultures.," J. A. Thompson, *The Ancient Near Eastern Treaties and the Old Testament* (London: The Tyndale Press, 1963), 9; Irene J. Winter, "After the Battle is Over: "The Stele of the Vultures" and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East," *Studies in the History of Art 16, Symposium Papers IV: Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages* 16 (1985): 11; Nadali, "How many Soldiers," 141; Daniel Lau, "„Die „Geierstele“ als luhnmannsches Medium zur Legitimation des königlichen Herrschaftsanspruchs", iç: *Materiality of Writing in Early Mesopotamia*, ed: T. E. Balke ve C. Tsouparopoulou (Berlin, Munich, Boston: De Gruyter, 2016), 241; Arthur Nussbaum, *A Concise History of The Law of Nations* (New York: The Macmillan Company, 1954), 1, 2. Tarihin bilinen ilk barış antlaşması olduğuna ilişkin bkz. Neff, *Justice Among Nations*, 14. Bir devletlerarası antlaşmaya ilişkin mevcut ilk kayıt olduğuna ilişkin bkz. Amnon Altman, *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law* (Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2012), 20.

Akbabalar Dikilitaş'ının bugüne kadar ancak üçte birine ulaşılması nedeniyle kitabeyi anlama ve analiz etmede zorluklarla karşılaşmaktadır. Ancak kitabenin Sümer'de yazılı kaynakların en çok olduğu Erken Süllaleler Devri'ne (MÖ 2900-2350) ait olması, özellikle de Lagaş Hanedanlığı döneminde hazırlanan kitabelerin çok önemli bir kısmının Umma şehir devletiyle yaşanan sorunlarla ilgili olması nedeniyle döneme ait diğer kaynaklar da kitabeyi anlama açısından önemli bir imkan sunmaktadır¹³. Buna rağmen belirtilmelidir ki; o dönemden bugüne ulaşan metinlerin arşiv metin şeklinde hazırlanmış olmasından dolayı, yaşamın üzerine inşa edildiği siyasi, ideolojik ve dini anlayış soyut kalmaktadır. Bütün bu nedenlerden dolayı Eski Çağ'ı anlama gayreti günümüze ulaşan arkeolojik kalıntıların imkân verdiği oranda tekilerden tümele ulaşma telaşdır¹⁴.

Çalışma konusunun özünü iki şehir devletinin ilişkilerinden doğan hukuk oluşturduğundan burada "devletlerarası hukuk" kavramı tercih edilmiştir. Uluslararası hukuk kavramı modern uluslararası hukuka dair açıklama yapıldığında tercih edilmiştir.

II. AKBABALAR DİKİLİTAŞI HAKKINDA GENEL BİLGİ

Akbabalar Dikilitaş, Lagaş kralı E-anatum¹⁵ tarafından hazırlatılan, Lagaş şehir devleti ile Umma şehir devleti arasındaki sorunun dönem olarak kral E-anatum'a denk gelen bir kesitini Lagaş'ın kendi perspektifinden anlatan bir yazıttır¹⁶. Metinde, Akbabalar Dikilitaş'ının, iki devlet arasındaki soruna

¹³ Glenn Magid, "Sumerian Early Dynastic Royal Inscriptions," iç: *The Ancient Near East*, ed. Mark W. Chavalas (Singapore: Blackwell Publishing, 2006), 7; Samuel Noah Kramer, *Sümerler*; çev: Özcan Buze (İstanbul: Kabalıcı, 2016), 59, 77; C. J. Gadd, *The Early Dynasties of Sumer and Akkad* (London: Luzac & Co, 1921), 120, 121; Jerrold S. Cooper, "International Law in the Third Millenium," iç: *A History of Ancient Near Eastern Law*, ed. Raymond Westbrook (Leiden, Boston: Brill, 2003), 241; Winter, "After the Battle," 13; Cooper, *Reconstructing History*, 1, 12.

¹⁴ Kramer, *Sümerler*; 52-54; Claus Wilcke, *Early Ancient Near Eastern Law, A History of its Beginnings the Early Dynastic and Sargonic Periods* (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2007), 20. Bu sebeple de Espak, "Eski Çağ hep biraz müphem kalmaya mahkûmdur" demektedir. Bkz. Peeter Espak, "The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East," *ENDC Proceedings* 14 (2011): 14.

¹⁵ Kramer, *Sümerler*; 81; Noegel ise Entemena tarafından hazırlanma ihtimalinin olduğunu belirtmektedir. Bkz. Scott B. Noegel, "Fictional Sumerian Autobiographies," *Journal of the Association of Graduates in Near Eastern Studies* 4 (1993): 46-53.

¹⁶ Winter, "After the Battle," 27; Cooper, *Reconstructing History*, 12; Nadali, "How many Soldiers," 141.

konu olan arazi Guedena'nın (günümüz Irak sınırları içinde)¹⁷ Umma'dan alınmasının anısına Lagaş tanrısı Ningirsu için dikildiği belirtilmektedir¹⁸. Louvre Müzesi'nde, kitabe ile ilgili künyede yaklaşık bir tarih olarak MÖ 2460 verilmiştir¹⁹.

Anıtın, Girsu'da (günümüz Irak sınırları içerisindeki Telloh olarak adlandırılan bölge) bulunmuş olmasına rağmen, nereye dikildiği hususuna dair kitabedeki farklı ifadelerden dolayı²⁰, önce Guedena'ya dikildiği ardından Girsu'ya götürüldüğü düşünülmektedir²¹.

Tek bir parça kireç taşı üzerine hazırlanmış olan kitabe günümüze bir bütün olarak ulaşmadığı gibi bütünün sadece üçte birine denk düşebilecek olan yedi parçası ulaşmıştır. Kitabenin ilk altı parçası 1881-1889 yılları arasında, Fransa Devleti tarafından yapılan kazılarda Girsu'da bulunmuştur. Yedinci parça ise 1898 yılında bölgedeki eski eserler pazarından Britanya Müzesi tarafından elde edilmiş ve bu parça 1932 yılında Fransa'nın talebi

¹⁷ Gu-Edin, Gu'edena, Guedinna veya Guedini olarak da yazılmaktadır.

¹⁸ Adnan Turani, *Dünya Sanat Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010), 79, 88; Arka yüz, kolon XI, satır 20-22.

¹⁹ Patrick, "Stele of vultures"; Winter, "After the Battle," 13; Irene J. Winter, *On Art in the Ancient Near East, Cilt 2, From the Third Millennium BCE* (Leiden, Boston: Brill, 2010), 53.

²⁰ Birinci ifade, uyumsuzluğa konu Guedena'da sınır belirlendikten sonra bir anıt dikildiğine dairdir (Ön yüz, kolon XI, satır 2-4; Arka yüz, kolon XI, satır 30-32). İkincisi "E-anatum, (bu) anıtı yüce tapınağa dikti" ifadesidir (Ön yüz, kolon XII, satır 21 – kolon XIII, satır 2). Metinde bu ifadeyi destekleyen diğer ifadelerden ve anıtın da Ningirsu için dikilmesinden dolayı "yüce tapınağın" Ningirsu'nun Girsu'daki tapınağı olduğu kabul edilmektedir (Arka yüz, kolon XI, satır 20-22). Sonuncu bilgi ise Umma kralının tanrılara yemin aşamasındaki edimlerini beyanında "Ben onun anıtlarını sökmeyeceğim!" ifadesinden elde edilen birden fazla anıt olduğu gerçeğidir (Ön yüz, kolon XVI, satır 32-33; kolon XVII, satır 40-41; kolon XVIII, satır 44-45; Kolon XXI, satır 2-3; Arka yüz, kolon I, satır 22-23; kolon V, satır 4-5). Birden fazla anıt ifadesi, anıtlara dair iki farklı ifade ve Akbabalar Dikilitaşı'nın Girsu'da bulunmuş olmasından dolayı E-anatum'un iki farklı anıt diktirdiği düşünülebilir. Bu ihtimalde anıtların birincisinin metinde "Guedena Anıtı" olarak adlandırılan anıt, ikincisinin ise tanrı Ningirsu'nun Girsu'daki mabedine dikilen Akbabalar Dikilitaşı olduğu düşünülmektedir. Entemena'nın yazıtında sorunun en başında taraflar arasında yapılan antlaşmanın bir anıt üzerine yazılı olduğu, bu anıtın Umma tarafından söküldüğü ve E-anatum'un savaşı kazandıktan sonra bu anıtı tekrar diktirdiği bilgisine ulaşılmaktadır. Bütün bu bilgiler karşında üç farklı dikilitaşın varlığı kabul edilebileceği gibi sadece Akbabalar Dikilitaşı ve eski antlaşmanın üzerinde yazılı olduğu dikilitaşın tekrar diktirilmesi de söz konusu olabilir.

²¹ Cooper, *Reconstructing History*, 13; Winter, "After the Battle," 13; Patrick, "Stele of vultures"; Bendt Alster, "Images and Text on the Stele of the Vultures," *Archiv für Orientforschung* 50 (2003-2004): 5.

üzerine hediye olarak restorasyon için Louvre Müzesine verilmiştir²². Uzmanlar, bu yedi parça üzerindeki tasvir ve yazıların şekli özelliklerinden yola çıkarak kitabenin tabandan dikdörtgen şeklinde yükseldiği, üst kısmının oval olduğu, 180 cm yüksekliğinde, 130 cm genişliğinde, 11 cm kalınlığında olduğu sonucuna varmışlardır²³.

Dikilitaşın iki büyük yüzü, yontma tasvir ve yazılarla kaplıdır²⁴ ve tasvirler ile metinlerin içeriği bazen kesişmektedir²⁵. Görselin evrensel bir dil olma ve herkese hitap edebilme özelliği nedeniyle Bronz Çağı'nda elitler tarafından toplumu etkilemek ve gerçekleri istedikleri doğrultuda aktarmak amacıyla kullanıldığı ve dolayısıyla elitlerin söz konusu metinlerde tasvirlerden faydalandıkları belirtilmektedir²⁶.

Anıtın ön ve arka yüzündeki tasvirlerin içeriği farklı olduğu için tanrıların eylemlerinin anlatıldığı ön yüz mitolojik taraf, insanların eylemleri anlatıldığı arka yüz tarihi taraf olarak adlandırılmaktadır²⁷. Kitabe Sümerce'de, çivi yazısı kullanılarak, farklı zaman kipleriyle, üçüncü ağızdan hazırlanmıştır²⁸.

²² Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, çev: Nihal Uzun (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015), 1. Parçaların bulunduğu dönemde kazılar bu yerlerin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde olması vesilesiyle İmparatorluk ile kurulan ilişkiler sayesinde gerçekleşmiştir. Bkz. Cooper, *Reconstructing History*, 13; Winter, "After the Battle," 13; Patrick, "Stele of vultures."

²³ Patrick, "Stele of vultures."

²⁴ Resim ve yazılar her iki yan tarafa kaydırılmıştır. Önce tasvirlerin, tasvirlerden boş kalan alanlara da yazıların yontulduğu belirtilmektedir. Bkz. Winter, "After the Battle," 13; Alster, "Images and Text," 1, 4.

²⁵ Sümer kitabelerinde yazıtlar ile tasvirlerin mutlaka birbirini desteklemesi veya birbirinden ayrı olması gibi bir gerçeklik söz konusu olmadığı, buna karşın genel olarak metin ile tasvir arasında benzerlik olduğu dile getirilmektedir. Bkz. Winter, "After the Battle," 12, 13; Patrick, "Stele of vultures."

²⁶ Samantha E. Valette, "Bronze Age Art Propaganda in Mesopotamia," erişim tarihi: 03.06.2020, <http://www.angelfire.com/clone/pagenamedsam/Portfolio/paper.pdf>; Lau, "Die "Geierstele" als luhnmannsches," 253.

²⁷ Patrick, "Stele of vultures"; Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937), 259. Louvre Müzesi'ndeki ilgili internet sayfasında, tarihçilerin bu iki yüzü bir bütün olarak insanların azmi ve ilahi korumanın zafer kazanmak için bir araya gelmesi şeklinde yorumladıkları belirtilmektedir. Bkz. Patrick, "Stele of vultures."

²⁸ Yazıt 23 tanesi ön yüzde ve 11 tanesi arka yüzde olmak üzere toplam 34 tane yatay kolondan oluşmaktadır. Satır sayısı konusunda 833 ile 850 arasında farklı veriler verilmektedir. Satır sayısını 833 olarak belirten Sollberger, bu satırlardan 335'ine eksiksiz ulaşıldığını, 130'unun ise kısmen korunduğunu dile getirmektedir. Bkz. Alster, "Images and Text," 5; E. Sollberger, "Geierstele (historisch)," iç: *Reallexikon der Assyriologie (RIA3)*, ed. E. Weidner ve Wolfram von Soden (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1957-1971), 195.

Tasvirler bağlamında eksik olan parçaların önemli bir bölümü, o döneme ait mevcut arkeolojik kalıntılar aracılığıyla tahmini olarak tamamlanabilmektedir. Buna karşın her ne kadar tekrarlanan bölümlerin ve o döneme ait verilerin yardımıyla yazılı anlatımın eksik kısımları tamamlanıyorsa da bu tamamlama, tasvirler göre çok daha sınırlıdır²⁹.

Metin, içerik açısından farklı disiplinlerin perspektifinden farklı bölümlendirmelere tabi tutulmuştur. İki antlaşma ve bir savaşın anlatısı olan Akbabalar Dikilitaşı, devletlerarası hukuk perspektifinden şöyle tasnif edilebilir:

Kolon I ile Kolon II satır 22-23 arası: Önceki antlaşmanın varlığı ve niteliği³⁰.

Kolon II satır 24-29 ile Kolon III satır 16-22 arası: Antlaşmanın Umma lideri tarafından ihlali.

Kolon III satır 23-27 ile 28-31 arası: Lagaş tanrısı Ningirsu'nun, Umma liderinin antlaşmayı ifa etmemesine ve Lagaş'a meydan okumasına tepkisi.

Kolon IV ile Kolon V satır 6-12 arası: Lagaş kralı E-anatum'un haksızlığın giderilmesi için dünyaya getirilmesi ve çeşitli tanrılar tarafından korunması, kollarılması ve büyütülmesi.

Kolon V satır 13-17 arası: E-anatum'un Tanrı Ningirsu tarafından kral olarak görevlendirilmesi.

Kolon V satır 18-19 ile satır 30-31 arası: E-anatum'a övgü.

Kolon V satır 32 ile Kolon VI satır 17 arası: E-anatum tarafından savaş ilanı ve savaş nedeninin belirtilmesi.

Kolon VI satır 22-24 ile Kolon VIII satır 4-5 arası: E-anatum'un rüyası, rüyasında Umma'ya savaş açması ve Umma'yı yenmesi.

Kolon IX ile Kolon X satır 1-4 arası: Lagaş ve Umma arasındaki savaş ve Lagaş'ın zaferi.

²⁹ Cooper, *Reconstructing History*, 13; Winter, "After the Battle," 13.

³⁰ Ön yüzdeki I. ve II. kolonun ilk 20 satırı kırılmış olduğu için E-anatum'dan önceki hikâyeye dair bilgiler eksiktir. Yine de I. kolondaki 21 ile 24. satırlar arasındaki bilgiden eskiye dair bir antlaşmanın varlığı ve niteliğine dair bilgilere ulaşılmaktadır.

Kolon X satır 12 ile Kolon XI satır 12-15 arası: Lagaş kralının savaş sonrası eylemleri ve kazanımları.

Kolon XI satır 16-18 ile satır 21-23 arası: E-anatum'a güzelleme.

Kolon XI satır 24 ile Kolon XVI satır 8-11 arası: Savaşın sonuçları.

Kolon XVI satır 12-17 ile Arka yüz Kolon V satır 37-41 arası: Antlaşmanın yemin töreninin 6 tanrı önünde gerçekleşmesi.

Arka yüz, Kolon V, satır 42-44 ile Kolon IX satır 1-2 arası: Çeşitli tanrılar³¹ tarafından korunması, kollanması ve güç bahşedilmesi temelinde, E-anatum'a güzelleme yapılması ve mağlup ettiği ülkelerin tek tek sayılarak kendisine methiye düzülmesi.

Arka yüz Kolon X satır 20-22 ile Kolon XII satır 20-22 arası: E-anatum'un Guedana'yı ele geçirmesi ve Guedena anıtını dikmesi.

Dikilitaş, adını üzerindeki akbabalar tasvirinden almaktadır. Mezopotamya'da farklı kültürlere ve tarihsel dönemlere bağlı olarak hem saf hem de kutsal kabul edilmiş olan akbabalar, tarihsel yüzün sağ üst köşesinde gagalarında, savaşı kaybetmiş Umma askerlerinin uzuvlarını taşır şekilde tasvir edilmiştir³².

Bu kraliyet yazıtı edebi bağlamda her ne kadar mitolojik ve dini öğeler taşımış olsa da tür olarak herkese sunulmuş tarihi bir anlatıdır³³.

Kitabe bağlamında literatürde dile getirilen önemli bir tartışma konusu, tasvir edilenin veya anlatılanın gerçeği ne kadar yansıttığıdır. Genel kabul gören görüş, galip gelen tarafın tek taraflı anlatısı olan bu metindeki bilgilere şüpheyile yaklaşılması gerekliliğidir³⁴. Fakat bu gerçeklik Akbabalar Dikilitaşı'nı devletlerarası hukuk bağlamında inceleyen bir çalışma için ikincil önemdedir; çünkü burada araştırılan dönemin devletlerarası hukuk anlayışı, kural ve kurumlarıdır.

³¹ Tanrı Enlil, Ninhursag, İnanna, Enki, Nanse, Tanrı Dumuzi-abzu, Hendursag, Tanrı Lugal-URU×KAR.

³² Maura Andreoni, "Vultures: Exegesis of Symbol," *Journal of Ancient History and Archaeology* 3, no: 4 (2016): 5; Winter, "After the Battle," 12, 16.

³³ Winter, "After the Battle," 12, 27.

³⁴ Winter, "After the Battle," 13; Cooper, *Reconstructing History*, 36; Lau, "Die "Geierstele" als luhmannsches," 251.

III. AKBABALAR DİKİLİTAŞI'NIN TARİHSEL ARKA PLANI

Mezopotamya'nın yerli halkı olmadığı düşünülen Sümerlerin³⁵ Mezopotamya'ya geldiklerinde, o toprakların yerli halkının ürünü olan Ubaid medeniyeti ile karşılaştıkları kabul edilmektedir³⁶. Geçmiş MÖ 6500'lere gittiği düşünülen Ubaid medeniyetinin çiftçilikten hayvancılığa, balıkçılıktan dokumacılığa, deri işlemeciliğinden tahta ve demir işlemeciliğine, çömlekçilik ve duvar yapımına kadar birçok zanaatı bildikleri, ileri dönemlerinde ise özellikle Güney Mezopotamya'da bazı yerleşimlerin şehir olarak nitelenebilecek kadar geliştikleri, bu yerlerin dini ve siyasi merkezler haline geldikleri ve bölgesel ticareti gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Ubaid medeniyeti ile Sümerlerin kültür ve birikimlerinin bileşiminden, MÖ 4500 - MÖ 1750 tarihleri arasında insanlık tarihinde birçok alanda ilkleri gerçekleştirmiş olan Sümer medeniyeti doğmuştur³⁷.

Akbabalar Dikilitaşı, Sümer medeniyetinde yaklaşık olarak MÖ 2900 ile 2350 yılları arasında yerini alan Erken Hanedanlık Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönem, "Şehir Devleti Olgusu" bölümünde ayrıntılı olarak değinildiği üzere, şehir devletlerinin ortaya çıktığı, krallık müessesesinin yerleştiği ve yazının bulunduğu dönemdir³⁸. E-anatum'dan ve Entemena'dan kalan kitabelerdeki bilgilere göre Girsu'nun kuzey batısında, verimli, sulak bir arazi olan Guedena'dan kaynaklanan su ve sınır sorunu, Lagaş ve Umma henüz şehir konumundayken ortaya çıkmıştır³⁹. Bu soruna Kiş kralı Mesalim'in aracı olmasıyla taraflar arasında Mesalim Antlaşması imzalanmış, bu antlaşma taşa yazılmış ve yeni belirlenen sınıra dikilmiştir⁴⁰.

³⁵ Sümerlerin asıl yurtlarının neresi olduğuna dair kesin veriler söz konusu değilse de kendilerinin Hazar Denizi tarafından Güney Mezopotamya'ya MÖ dördüncü bin yılın ikinci yarısındaki bir zamana kadar geldikleri düşünülmekte, bölgede o tarihte mevcut olan hiçbir halka benzemedikleri ve dillerinin farklı olduğu belirtilmektedir. Bkz. Kramer, *Sümerler*; 41, 65; Ariya Beitollahi, "From Village Community to City State," erişim tarihi: 12.04.2020, www.dvds.org/site/handlers/filedownload.ashx?moduleinstanceid=2039&dataid=1738&FileName=CH2.pdf. 25, 27, 43; Crawford, *Sümer ve Sümerler*; 17, 18, 25.

³⁶ Kramer, *Sümerler*; 62.

³⁷ Beitollahi, "From Village Community," 25-27, 43-49; William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2011), 21-34; Kramer, *Sümerler*; 41, 51, 52, 65; Crawford, *Sümer ve Sümerler*; 18, 19, 37, 41.

³⁸ Crawford, *Sümer ve Sümerler*; 22; Winter, "After the Battle," 26.

³⁹ Winter, "After the Battle," 13; Cooper, *Reconstructing History*, 11; Kramer, *Sümerler*; 78; Gadd, *The Early Dynasties*, 27, 28.

⁴⁰ Kramer, *Sümerler*; 79; Henri Frankfort, *Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature* (Chicago, London: University of

Antlaşmanın tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Mesalim'in en erken MÖ 2600'lerde hüküm sürdüğünden yola çıkılarak bu dönemde yapıldığı tahmin edilmektedir⁴¹. Aynı anlatılardan elde edilen verilere göre bir sonraki Umma kralı Uş, antlaşmanın Lagaş'ı kayırır nitelikte olduğunu iddia ederek, antlaşmanın yazılı olduğu anıtı söktürmüş, sınırı geçerek antlaşmayı ihlal etmiştir⁴². Çatışmanın başlangıcının da yukarıda anlatılan hadise olduğu düşünülmektedir⁴³.

MÖ 2500'lü yıllarda, Mesalim'in hükümdarlığından yaklaşık bir kuşak sonra, Ur-Nanşe kendini Lagaş Kralı ilan etmiş ve beş kuşak boyunca iktidarda kalacak bir hanedanlık kurmuştur⁴⁴. Yaklaşık 100.000 nüfusu olduğu tahmin edilen Lagaş'ın Sümer siyasi tarihinde çok önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir⁴⁵.

Anlaşmazlığa konu toprak Guedena, Urnanşe'nin oğlu Akurgal döneminde Ummalıların eline geçmiş, Urnanşe'nin torunu kral E-anatum zamanına kadar Umma'da kalmıştır⁴⁶. MÖ 2455-2425 yılları arasında E-anatum, Umma kralı Uş ile gerçekleştirdiği savaş sonrasında⁴⁷ Umma'nın Uş'tan sonraki yöneticisi Enakalle'yle yeni bir antlaşma yapmıştır. Bu zaferin anısına da E-anatum'un Akbabalar Dikilitaşı'nı hazırlattığı düşünülmektedir⁴⁸.

Chicago Press, 1978), 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Arthur Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts in Gedrängter Darstellung* (München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1960), 2; Douglas R. Frayne, *Presargonic Period (2700-2350 BC)* (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2008), 69; Cooper, *Reconstructing History*, 7; Leonard W. King, *A History of Sumer and Akkad* (London: Chatto&Windus, 1923), 101. Entemena'nın yazıtı için bkz. Frayne, *Presargonic Period*, 229. E-anatum'un kil vazoyu yazıtı için bkz. Frayne, *Presargonic Period*, 140.

⁴¹ Cooper, *Reconstructing History*, 7; Cooper, "International Law in the", 242; Van De Mierop, *A History of the*, 52.

⁴² Urnanşe döneminde de Umma ile savaşın olduğunu Urnanşe tarafından hazırlanmış olan kitabede görmek mümkündür. Bkz. Cooper, *Reconstructing History*, 20, 44.

⁴³ Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2.

⁴⁴ Kramer, *Sümerler*, 78; Cooper, *Reconstructing History*, 7, 22.

⁴⁵ Kramer, *Sümerler*, 79; Cooper, *Reconstructing History*, 13.

⁴⁶ Kramer, *Sümerler*, 79. E-anatum döneminin hanedanlığın en parlak dönemi olduğu belirtilmektedir. Bkz. Cooper, *Reconstructing History*, 24.

⁴⁷ King, *A History of Sumer*, 124. Bu savaşa dair Entemena yazıtı için bkz. Cooper, *Reconstructing History*, 49.

⁴⁸ Cooper, *Reconstructing History*, 24; King, *A History of Sumer*, 126; C. J. Gadd, "City of Babylonia," iç: *The Cambridge Ancient History, Cilt 1, Bölüm 2, Early History of the Middle East*, ed. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd ve N. G. L. Hammond (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), 119; Kramer, *Sümerler*, 82.

Entemena'nın yazıtlarında, E-anatum'un ardından da söz konusu sınır antlaşmazlığının sona ermediği, Umma'nın daha güçlü olduğuna inandığı her seferde antlaşmayı ihlal ettiği belirtilmektedir⁴⁹.

IV. AKBABALAR DİKİLİTAŞI'NIN VERİLERİNİN DEVLETLERARASI HUKUK AÇISINDAN ANALİZİ

Akbabalar Dikilitaşı gerek görsel anlatı gerekse de yazılı anlatı aracılığıyla ortaya çıktığı döneme dair çok önemli veriler sunmaktadır. Burada sırasıyla dinin devletlerarası hukuktaki rolü, bölgesel devletlerarası hukuk ve bu sistemin asli aktörü şehir devletlerinin birbiriyle konumu, savaş, antlaşmalar, insansız bölge, uyumsuzluğun barışçıl yolla çözümü ve tören/adap/ usûl konuları irdelenecektir.

A. Dinin Devletlerarası Hukuktaki Rolü

Din, Sümer medeniyetinde çok önemli bir rol oynamakta ve etkisini şehir mimarisinden, şehir devletlerinin birbirleriyle ilişkisine, kral ile şehir tanrısı ve Sümer ülkesi tanrısı arasındaki ilişkiye kadar her alanda göstermektedir⁵⁰.

Her bir Sümer şehir devleti, Sümer ülkesinin (medeniyetinin) tanrısı, şehir devletinin tanrısı ve şehir yöneticisinin üçlü ilişkisi üzerine inşa edilmiştir ki merkezde şehir tanrısı bulunmaktadır. Sümer inancında her bir şehir, dünyanın yaratıldığı günden beri o şehrin tanrısına aittir⁵¹. Bu nedenle de Sümer şehir devletlerinde şehir tanrısına ait tapınak; en büyük ve önemli bina olarak şehrin en yüksek tepesine konumlandırılmıştır⁵². Her şehir tanrısının; şehrin geleceği hakkında karar verdiğine, sınırları ya tek başına ya da başka tanrılarla belirlediğine, gelecek kralların doğmasına vesile olduğuna, savaş ve barışta aktif rol aldığına inanılmaktadır⁵³.

Bu gerçeklik dikilitaşa hem tasvirlerde hem de yazılı anlatıda görülmektedir. Yazılı anlatıda, Lagaş şehir devletinin sahibinin Ningirsu

⁴⁹ Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 75; Kramer, *Sümerler*, 82; Winter, "After the Battle," 26. Konu ile ilgili Entemena yazıtı için bkz. Frayne, *Presargonic Period*, 194.

⁵⁰ Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 17, 18; Kramer, *Sümerler*, 104; Beitollahi, "From Village Community," 43, 48.

⁵¹ King, *A History of Sumer*, 102.

⁵² Cooper, *Reconstructing History*, 11; Kramer, *Sümerler*, 104, 105; Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241, 242; Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 74.

⁵³ King, *A History of Sumer*, 122; Cooper, *Reconstructing History*, 11.

olduğuna⁵⁴, tanrı Ningursu'nun kral E-anatum'u yarattığına⁵⁵, krallığı kendisine verdiği⁵⁶ ve ona güç bahsettiğine⁵⁷, Umma ile savaşta Ningursu'nun aktif rol oynadığına⁵⁸ dair ifadeler bulunmaktadır.⁵⁹

Şehir tanrısı Ningirsu'nun

rolü mitolojik yüzdeki tasvirde somut olarak görülmektedir. Birbirlerine oranları ½ olan, alt alta iki tasvirde oluşan yüzdeki üst tasvirde, diğer figürlere kıyasla oldukça büyük olarak tasvir edilen tanrı Ningirsu'nun hem savaş hem de antlaşmalardaki rolü gösterilmiştir. Yazılı anlatıda “büyük savaş ağı” olarak tanımlanan, Ningirsu'nun sol eli ile tuttuğu ve içi insanlarla dolu ağın⁶⁰; ilkçağ Mezopotamya'sında tanrının silahı anlamında çok yaygın bir metafor olarak kullanıldığı belirtilmektedir⁶¹. Mitolojik okumalarda ağın içindeki insanların düşman tutsaklar, yazıtın konusu açısından ise Ummalı tutsaklar olduğu kabul edilmektedir⁶². Metinde 19 kez karşılaşılan “büyük savaş ağı”, savaş bittikten ve Guedena ele geçirildikten sonra yapılan antlaşmada, tarafların üzerine yemin ve beddua ettiği obje olarak görülmektedir. Bu nedenle savaş ağı savaş sonrasında Lagaş şehir devletinin galibiyetini; antlaşmada ise tarafların yükümlülüklerini yerine getirmemeleri durumunda tanrının cezalandırma yöntemlerinden birini simgelemektedir⁶³.

Dikilitaşta savaş bağlamında tasvir edilen bir başka metafor topuzdur. Yukarıdaki tasvirde tanrı Ningirsu'nun sağ eli ile tuttuğu, başı büyük savaş ağının içinden dışarı uzanmış bir tutsağın başına değmekte olan topuz,

⁵⁴ Ön yüz, kolon III, satır 23-27; Ön yüz, kolon VI 11-15; Ön yüz, kolon XII, satır 11-13; kolon XVI, satır 21-24; satır 26-29; satır 30-31.

⁵⁵ Ön yüz, kolon IV, satır 9-12; ön yüz, kolon V, satır 1-5.

⁵⁶ Ön yüz, kolon V, satır 13-17: Ningirsu büyük bir sevinçle [ona Lagaş'ın] kra[llığını] [verdi].

⁵⁷ Ön yüz, kolon V, satır 32 - kolon VI, satır 7.

⁵⁸ Ön yüz, kolon VI, satır 16.

⁵⁹ Patrick, “Stele of vultures”; Günaltay, *Yakın Şark*, 259; Winter, *On Art in the*, 35.

⁶⁰ “Savaş ağı”nın başında Anzu veya Zu kuşu olarak adlandırılan bir kuş figürü, kuşun kuyruk bölgesinin her iki tarafında da yan taraftan görülen aslan başı olduğu belirtilen figür bulunmaktadır. Bkz. Winter, “After the Battle,” 14.

⁶¹ Bodi, ilahi ağ (Bkz. Alster, “Images and Text,” 2) olarak ifade edilen ağın, fenomenolojik çalışmalarda “kozmetik ve ilahi çile” aynı zamanda askeri bir silah olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Bkz. Daniel Bodi, *The Book of Ezekiel and the Poem of Erra* (Freiburg, Göttingen: Universitätsverlag/ Vandenhoeck & Ruprecht, 1991), 162 – 179; Lau, “Die “Geierstele” als luhmannsches,” 251.

⁶² Lau, “Die “Geierstele” als luhmannsches,” 251 vd.; Winter, *On Art in the*, 54.

⁶³ Winter, “After the Battle,” 15.

Sümerlerde tanrının savaşta rolünü göstermektedir. Savaşın sonunu ve galibiyeti simgeleyen savaş ağına karşılık topuz; savaşı ve düşmana karşı savunmayı simgelemektedir⁶⁴. Mitolojik yüzün alt kısmında tanrı Ningirsu'nun savaş arabası üzerindeki tasviri de savaşta tanrıların rolünü göstermektedir⁶⁵.

Antlaşmalarda da din önemli bir rol oynamaktadır. Tanrıların, şehir devletlerinin gerçek sahibi olması sıfatıyla antlaşmanın tarafları olması, antlaşmalarda şahit, denetleyen ve hükümlerinin ifa edilmemesi durumunda cezalandıran konumunda olması bunu doğrulamaktadır. Ayrıca antlaşmaların kutsal yerde yapılması ve antlaşma metinlerinin kutsal yerde saklanması da bunun bir başka göstergesidir⁶⁶.

Antlaşmaların tanrılar arasında gerçekleştirildiğine ilişkin bilgilere Mesalim Antlaşmasına dair Entemena'nın hazırlattığı kitabede erişmek mümkündür⁶⁷. Kitabeye göre Sümer ülkesinin tanrısı Enlil; Lagaş tanrısı Ningirsu ve Umma tanrısı Shara arasında sınırı belirlemek için Kiş tanrısı Kadi'yi görevlendirmiştir⁶⁸.

Akbabalar Dikilitaşı'nda tanrıların şahit, denetleyen ve yaptırım uygulayan olarak ortaya çıkması, antlaşmalar bölümünde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Diğer taraftan mitolojik kurguda tüm şehir tanrıları, Sümer panteonunun baştanrısı olarak kabul ettikleri Enlil'in ilahi otoritesini tanımışlar ve onun emrinde faaliyet yürütmüşlerdir. King, şehir tanrılarının savaşta olması durumunda bile savaşı kimin kazanacağına karar verenin tanrı Enlil olduğunu belirtmektedir⁶⁹. Entemena'nın yazıtında, tanrı Enlil "bütün ülkelerin kralı ve

⁶⁴ Moshe Michaeli, *War and Society in Ancient Sumer* (Montreal: McGill University Department of History, 1969), 78; Winter, "After the Battle," 14.

⁶⁵ Winter, "After the Battle," 15, 16.

⁶⁶ King, *A History of Sumer*, 122; Cooper, *Reconstructing History*, 11.

⁶⁷ King, *A History of Sumer*, 121.

⁶⁸ Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Pouysségur Patrick, "Mace head of King Mesilim," erişim tarihi: 19.08.2020, <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/mace-head-king-mesilim>; Cooper, *Reconstructing History*, 7; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Lloyd Duhaime, "Duhaime's Timetable of World Legal History, 2550 BC - The Treaty of Mesilim (2012), erişim tarihi: 03.02.2020, <http://www.duhaime.org/LawMuseum/LawArticle-1313/2550-BC--The-Treaty-of-Mesilim.aspx>.

⁶⁹ King, *A History of Sumer*, 122.

bütün tanrıların babası” olarak tanımlanmıştır. Bunu, Lagaş tanrısı Ningirsu ve Enlil ilişkisinde de görmek mümkündür⁷⁰. Lagaş ile Umma arasındaki ilk sınırın belirlenmesinde yukarıda belirtildiği üzere diğer tanrılar tanrı Enlil’in emri ile görevlerini yerine getirmişlerdir⁷¹. Akbabalar Dikilitaşı’nda da “Tanrı Ningirsu, Tanrı Enlil’in savaşçısı der ki”⁷², “Yerin ve göğün kralı Tanrı Enlil’in ...”⁷³ ve “Tanrı Enlil’in kızgın boğası olan Tanrı Sin”⁷⁴ ifadeleri bu bağlamda değerlendirilebilir.

Şehir devletinin yöneticisi lugal (rahip-kral) hukuken mutlak bir hükümdar değildir, kendisi şehir tanrısının yeryüzündeki temsilcisidir ve ruhani ve maddi otoritesini o şehrin veya şehir devletinin ilahından almaktadır⁷⁵. Mesalim Antlaşması’nda Kiş tanrısı Kadi, sınırın belirlenmesinde Kiş kralı Mesalim’i görevlendirmiştir ve Mesalim şikâyetleri çözüme kavuşturmakla sorumlu bir tanrı olan Sataran’ın kehaneti ve kendi tanrısı Kadi’nin emriyle Lagaş ve Umma şehirleri arasındaki tarlaları ölçmüş, sınır hattını belirlemiştir⁷⁶. Akbabalar Dikilitaşı’nda kral E-anatum’un tanrı Ningirsu’nun temsilcisi olduğuna dair birçok ifade bulunmaktadır⁷⁷. Hiçbir insan mahkemesine karşı sorumlu olmayan kral; temsilcisi olduğu tanrının, hak ihlalinde bulunduğu şehrin tanrısının veya üzerine yemin ettiği tanrıların yargı yetkisine tabidir⁷⁸.

⁷⁰ King, *A History of Sumer*, 122.

⁷¹ Cooper, *Reconstructing History*, 48, 49. E-anatum’un başka bir yazıtında “Enlil Ningirsu ile Şara arasında sınırı çizdikten ...” ifadesi bulunmaktadır. Bkz. Frayne, *Presargonic Period*, 140.

⁷² Ön yüz, kolon IV, satır 4-8.

⁷³ Ön yüz, kolon XVI, satır 21-24 – kolon XVII, satır 1-5.

⁷⁴ Ön yüz, kolon XIX, satır 35- kolon XX, satır 6.

⁷⁵ Daniel C. Snell, *Religion of Ancient Near East* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 33; King, *A History of Sumer*, 102, 121; Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Patrick, “Mace head of King”; Cooper, *Reconstructing History*, 7; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Duhaime, “Duhaime’s Timetable.”

⁷⁶ Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Patrick, “Mace head of King”; Cooper, *Reconstructing History*, 7; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Duhaime, “Duhaime’s Timetable.”

⁷⁷ Ön yüz, kolon IX, satır 21-23; Kolon XI, satır 24 – kolon XII, satır 4; kolon XVI, satır 8-11, Kabartma resim A (üst resimde E-anatum’un arkasında) ve Kabartma resim B (E-anatum’un arkasında ve önünde).

⁷⁸ Raymond Westbrook, “The Character of Ancient Near Eastern Law,” iç: *A History of Ancient Near Eastern Law*, ed: Raymond Westbrook (Leiden, Boston: Brill, 2003), 25, 26, 83; George G. Cameron, *History of Early Iran* (Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1936), 20.

B. Bölgesel Devletlerarası Hukuk

Devletlerarası hukuk, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar coğrafya ve kültür temelli bölgesel devletlerarası hukuk olarak var olmuştur⁷⁹. Her bir bölgesel hukuk sisteminde bu sistemin içindeki devletler kendilerini kültür veya din temelinde bir bütün olarak görmüşler ve diğerlerinden ayırmışlardır⁸⁰. Platon, Devlet eserinde şehir devletlerinin birbirleriyle ilişkisinin, yabancı ya da barbar diye tanımladığı “diğerleriyle” ilişkisinden farklı olduğunu belirtirken⁸¹, İslam hukukunda bu gerçeklik dar-ül İslam, dar-ül Ahd ve dar-ül Harb ayırımında kendini göstermektedir⁸². 1648 Vestfalya Barışı ile inşa edilen Avrupa devletlerarası hukuku ise Avrupalı devletlerin kendi aralarında geçerli bir hukuk sistemi olarak doğmuştur. Avrupa Kamu Hukuku, 18. yüzyıl sonuna kadar dünyanın birçok yerinde var olan normatif sistemlerden birisi olup ancak 19. yüzyılın sonunda küresel anlamda baskın devletlerarası normatif sistem haline gelmiştir⁸³.

⁷⁹ Ago'ya göre uluslararası hukukun oluşumu bilindiğinin aksine çok devletli bir Hristiyan sisteminin kurulmasından çok daha önce birbirleriyle yakın ilişkiler kuran devlet topluluklarının oluşumuyla gerçekleşmiştir. Bölgesel devletlerarası hukuk kavramından da işte bu devlet topluluklarının kendi aralarındaki ilişkilerde geçerli olan hukuk kurallarının oluşturduğu sistem kastedilmektedir. Bkz. Ago, “The First International Communities,” 216. Türkçe uluslararası hukuk ders kitaplarında coğrafi, kültür ya da din temelli bölgesel temelli hukukun varlığına dair çeşitli beyanlar bulunmaktadır. Bkz. İlhan Lütem, *Devletler Hukuku Dersleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1958), 33; Bozkurt, Poyraz ve Erdal, *Devletler Hukuku*, 35; Mesut Hakkı Çaşın, *Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları* (İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2018), 93-94; Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2003), 42-44; Zeki Mesud Alsan, *Yeni Devletler Hukuku* (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1950), 74-75. Mesela Lütem, *Devletler Hukuku Dersleri* kitabında “Mahalli hukuk Çin ve Hint İmparatorluklarına mensup üye devletler arasında belirlemiştir” demektedir. Bkz. Lütem, *Devletler Hukuku Dersleri*, 33. Bunlar içerisinde sadece Pazarıcı bölgesel devletlerarası hukuk kavramını kullanmıştır. Bkz. Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk (2003)*, 42-44.

⁸⁰ Buzan ve Little, *International Systems in World*, 176.

⁸¹ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Mehmet Ali Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 178 vd.

⁸² Ahmet Özel, “Klasik İslam Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar,” *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012): 47.

⁸³ Onuma Yasuaki, “When was the Law of International Society Born?—An Inquiry of the History of International Law from an Intercivilizational Perspective,” *Journal of the History of International Law* 2, no: 1 (2000): 24, 27, 29, 63. Bu nedenle 18. ve 19. yüzyıllarda Johan J. Moser, Friedrich von Martens, Johann Ludwig Klüber, August Wilhelm Heffer gibi birçok önde gelen uluslararası hukukçu, kitaplarını Avrupa Uluslararası Hukuku başlıklı olarak yayınlamışlardır. Bkz. Yasuaki, “When was the Law,” 27, 38; Paul Bairoch, “International Industrialization Levels from 1750 to 1980,” *The Journal of European Economic History* 2 (1982): 296.

Akbabalar Dikilitaşı'nın bugüne ulaştırdığı en önemli bilgilerden birisi bölgesel devletlerarası hukuk olgusunun M.Ö 3000'li yıllardaki görünümüdür. Sümerler ortak bir kültüre ve dine sahip olmalarından dolayı kendilerini diğerlerinden ayrı görmüşlerdir. Bu gerçeklik metinde Sümerlerin coğrafi ve medeniyet olarak bir bütünsellik içinde olduğunu gösteren “Sümer ülkesi”⁸⁴ ve Sümer ülkesi dışındaki coğrafya için kullanılan “yabancı ülkeler” ifadesinde görülmektedir⁸⁵. Metinde belirtilen İran Platosundaki Elamlar (Susa, Arawa, Arua) ve Yukarı Dicle tarafında oldukları düşünülen Subartular Sümer medeniyetinin dışındaki medeniyetlerdir⁸⁶. Enlil'in Sümer topraklarındaki bütün şehir tanrılarının başı olması da bunun bir başka görünümüdür⁸⁷.

C. Şehir Devletleri Olgusu ve Egemenlik Hususu

Sümer şehir devletleri, bölgesel devletlerarası hukukun tek aktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar Sümer şehir devletlerinin birbirleriyle ve kendi halklarıyla ilişkisinin çok büyük bir kısmı bugüne kadar bilinmeyen olarak kalmış olsa da⁸⁸ Akbabalar Dikilitaşı'na konu olay ve kitabenin verileri eşliğinde bu konulara ilişkin aşağıdaki tespitler yapılabilir.

1. Şehir Devletleri Olgusu

Mezopotamya'da MÖ 10.000'li yıllarda ilk tarım köylerini inşa eden insanoğlunun şehirleşme sürecinin izleri Sümerler bölgeye gelmeden önce görülmüşse de, şehirleşmenin ilk Sümer şehirleri olan Uruk ve Eridu döneminde (MÖ 4000-3100) gerçekleştiği düşünülmektedir⁸⁹.

⁸⁴ Arka yüz, kolon VIII, satır 4-5.

⁸⁵ Ön yüzde kolon V, satır 20-22; kolon XI, satır 21-23; arka yüzde kolon V, satır 56 – kolon VI, satır 1; kabartma resim A ve B. Metinde E-anatumun tasvirlerinin arkasında ve önünde yazan “Tanrı Ningirsu için yabancı ülkelere boyun eğdiren E-anatum” ibaresi. Dönemin diğer kitabelerinde de bu olguya dair veriler bulunmaktadır. Bkz. Magid, “Sumerian Early Dynastic Royal,” 13; Richard E. Averbeck, “The Third Millennium Temple War and Peace in History and Religion,” iç: *Krieg und Frieden im Alten Vorderasien*, ed: Hans Neumann, Reinhard Dittmann, Susanne Paulus, Georg Neumann ve Anais Schuster-Brandis (Münster: Ugarit-Verlag, 2014) 43, 44; Michaeli, *War and Society in*, 69 – 71.

⁸⁶ Arka yüz, kolon VI, satır 10-12; arka yüz, kolon VIII, satır 1-3; arka yüz, kolon VII, satır 5 - kolon VIII, satır 1; arka yüz, kolon VII, satır 3, 4.

⁸⁷ Kramer, *Sümerler*; 160; Kramer, 1999: 10 vd.; Enlil hakkında bkz. Kramer, *Sümerler*; 10 vd.

⁸⁸ Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 20.

⁸⁹ Kramer, *Sümerler*; 344; Crawford, *Sümer ve Sümerler*; 17, 18; William H. Stiebing ve Susan

Şehirlerden birkaçını içine alan ve onlardan bir tanesini başkent olarak inşa eden, daha kapsamlı ekonomik ve siyasi oluşum olan şehir devletlerine ilk kez tarihi MÖ 3700'lere giden Erken Hanedanlık Döneminde geçildiği düşünülmektedir⁹⁰. Her biri bir hükümdarın altında örgütlenmiş politik bir hiyerarşiye sahip olan bağımsız şehir devletlerinin ilkel toplumlar karşısındaki en büyük farkı, merkezileşmiş iktidar olgusu⁹¹ olup; devletler kendilerine benzeyen şefliklerden merkezi planlama, güçlü bürokrasi ve akrabalık ilişkileri ötesinde toplumun sınıflara ayrılması bakımından farklılaşmıştır⁹².

Genel kabul gören görüş; Sümerlerin tarihinin Sümer şehirlerinin ve şehir devletlerinin birbiri ile savaşının üzerine inşa olduğudur⁹³. Dönem dönem bazı şehir devletleri diğerleri üzerinde üstünlük sağlamış veya ittifaklar oluşturmuş

N. Helft, *Ancient Near Eastern History and Culture* (New York, London: Routledge, 2018), 36. Sümer şehirlerinin ortaya çıkması, kanalların kazılması, setlerin yapılması, sürekli onarılması, suyun ilgili herkese adil dağıtılması gibi örgütlenmeyi gerektiren sulama sistemi ile açıklanmaktadır. Bkz. Kramer, *Sümerler*, 15; McNeill, *Dünya Tarihi*, 34; Beitollahi, "From Village Community," 43. Kanallar ve sınır taşlarıyla birbirinden bağımsız şekillenmiş olan ilk Sümer şehirlerinde; zanaatkarlar, rahipler ve tüccarların yanında bürokratlar ve profesyonel askerlerin olduğu gelişmiş siyasi, sosyal ve ekonomik yapının olduğu belirtilmektedir. Bkz. Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 17, 18; Kramer, *Sümerler*, 104; Beitollahi, "From Village Community," 43, 48.

⁹⁰ Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 22; Kramer, *Sümerler*, 104, 344; Stiebing ve Helft, *Ancient Near Eastern History*, 37; Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 32. Erken Hanedanlık Dönemi için MÖ 3500 (3700) ile 3200 (2800) arası verilmektedir.

⁹¹ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017), 61. Sümerlerin şehir olarak varlıklarını sürdürdükleri dönemde, şehirler rahip ve vali sıfatlarını içinde barındıran "ensi" olarak adlandırılan yöneticiler tarafından yönetilmekte iken; şehir devleti olgusunda ensilerin yerine rahip-kral sıfatlarını içinde barındıran "lugal"lerin geçtiği belirtilmektedir. Bkz. Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 18, 22; Snell, *Religion of Ancient Near*, 31; Kramer, *Sümerler*, 104, 105; McNeill, *Dünya Tarihi*, 42. Buna karşın Cooper, yöneticilerin bazen kendilerini lugal bazen ensi olarak tanımladıklarını ve bu tanımın her zaman neye göre yapıldığının netlik kazanmadığını belirtmektedir. Bkz. Cooper, "International Law in the", 7, 26. Wilcke ise kral ünvanının ilk kez Kiş yöneticisi Mesalim için kullanıldığını belirtmektedir. Bkz. Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 28. Keza ensi, Erken Hanedanlık Döneminde bağımsız olarak hareket eden hükümdarlar için kullanılmıştır. Bkz. Van De Mieroop, *A History of the*, 48.

⁹² Uygun, *Devlet Teorisi*, 63. Şehir devletlerini şehirlerden ayıran en önemli mimari olgu, şehrin kanallar ve sınır taşları yerine surlarla çevrilmiş olmasıdır. Surlarla çevrili şehirlerin etrafında da köyler ve mezralar bulunmaktadır. Bkz. Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 17, 18; McNeill, *Dünya Tarihi*, 40; Kramer, *Sümerler*, 104; Beitollahi, "From Village Community," 41, 48. MÖ 2500'lü yıllara gelindiğinde 500.000 kişilik insan potansiyeline sahip olan Sümer bölgesinin beşte dördünün şehirlerde ve köylerde yaşadığı belirtilmektedir. Bkz. Beitollahi, "From Village Community," 41, 50; McNeill, *Dünya Tarihi*, 33.

⁹³ Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 19, 20.

olsalar da şehir devletlerinin bağımsızlıklarından vazgeçmeyi kabul etmedikleri belirtilmektedir⁹⁴.

2. Şehir Devletlerinin Egemenlik İlişkileri

Kitabe çerçevesinde egemenlik bağlamında iki farklı ilişki sorgulanmaktadır: İlki Lagaş ve Umma henüz şehir iken aralarındaki sorunun çözümü için devreye giren Kiş şehri ile bu iki şehrin arasındaki ilişki; ikincisi ise Lagaş ile Umma'nın kendi aralarındaki ilişkileridir.

Kiş'in Lagaş ve Umma'ya karşı konumu bakımından iki farklı görüş bulunmaktadır⁹⁵.

Birinci görüş; Kiş kralının bu iki devlet üzerinde siyasi üst bir güç olduğudur⁹⁶. Bu görüşü savunanlar, Sümer medeniyeti içerisinde çok az kralın diğerleri üzerinde egemenlik kurduğunu, bunlardan birinin de Erken Hanedanlık I ve II dönemlerinde Kiş kralı olduğunu belirtmektedirler⁹⁷. Bu görüşün dayandırıldığı kaynaklardan birisi Mesalim'in bir topuz başına hazırlattığı yazıttır. Bu yazıtın savaş aracı olan ve bu ilişkinin cebri olduğunu simgeleyen topuz başına yazılmış olması, metinde Mesalim'in kendisini Lagaş tanrısı için kurban kesen ve Ningirsu tapınağını yaptıran kişi olarak göstermesi ve kendisini kral olarak belirtirken Lagaş kralını ensi olarak belirtmesi bu iddianın dayandırıldığı nedenlerdir⁹⁸.

Doktrinde baskın olan ikinci görüş daha isabetlidir. Bu görüşe göre; "Kiş Kralı" ifadesi bu dönemde siyasi bir üstünlüğün ifadesi olarak değil, ekonomik ve dini üstünlük kaynaklı olarak "eşitler arasında birinci" anlamında kullanılmıştır⁹⁹. Bu nedenle de ne zaman bir şehir devleti yöneticisi ekonomik ve dini bir üstünlüğe sahip olmuşsa "Kiş Kralı" sıfatını

⁹⁴ Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 22; Kramer, *Sümerler*, 344; Norman Yoffee, *Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilizations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 56, 57.

⁹⁵ Cooper, "International Law in the", 243.

⁹⁶ Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 31; Iselin Claire, "Cone of Enmetena, king of Lagash," erişim tarihi: 23.01.2021, <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/cone-enmetena-king-lagash>; Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Cooper, *Reconstructing History*, 7.

⁹⁷ Magid, "Sumerian Early Dynastic Royal," 4-13; King, *A History of Sumer*, 99-104; Patrick, "Mace head of King."

⁹⁸ Patrick, "Mace head of King."

⁹⁹ Stiebing ve Helft, *Ancient Near Eastern History*, 50.

kullanmıştır¹⁰⁰. Kiş kralının da Umma ve Lagaş üzerinde siyasi bir üstünlüğünün olmadığı, iki şehir arasındaki sorunun barışçıl yolla çözümü için bir aktör olduğu belirtilmektedir¹⁰¹.

Lagaş ve Umma şehir devletleri arasındaki ilişkiye dair de iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüş; Umma'nın Lagaş'ın egemenliği altında olduğu, ikinci görüş ise bu iki şehir devletinin birbirine üstünlüğünün olmadığıdır. Birinci görüşün dayandığı en önemli iddia Akbabalar Dikilitaşı'nda belirtilen antlaşmada sadece Umma yöneticisinin yemin etmesidir. Söz konusu iddia, antlaşmalar bölümünde ayrıntılı açıklandığı üzere; hem Akbabalar Dikilitaşı'nın niteliği, yani kendisinin esasen bir antlaşma metni değil galip gelen tarafından yapılmış bir anlatı olması gerçekliği hem de dönemin antlaşma yapılmasına dair özellikleri dikkate alındığında yerinde bir iddia değildir¹⁰². Ayrıca, kitabede E-anatum'un yemin ettiği bilgisi de bulunmaktadır¹⁰³.

Daha da önemlisi, birbirinden bağımsız şehir devletleri Akbabalar Dikilitaşı'nın ortaya çıktığı dönemde, Ur ve Uruk şehirleri birlikteliğinde güneybatıda; Umma ve Zabala şehirlerini içine alan Umma Şehir Devleti hakimiyetinde kuzeyde ve Girsu (Tello), Nina (Surghul) ve Lagaş (Al-Hiba) şehirlerini içine alan Lagaş Şehir Devleti hakimiyetinde ise batıda şekillenmiştir¹⁰⁴.

D. Savaş

MÖ 4000'lerde büyük askeri çatışmaların yaşandığı Mezopotamya'da, Sümer şehir devletleri arasındaki savaş önemli bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Sümer şehir devletlerinin bağımsız var olma iradeleri ve aralarındaki çekişme, onların sürekli savaş halinde olmalarına neden olmuştur. Şehir duvarlarının MÖ 2700'lerde ortaya çıkması Sümerlerde savaşın kurumsallaştığının bir bulgusu olarak kabul edilmektedir¹⁰⁵. Bu nedenle, Sümer medeniyeti için savaşın; hem kendilerinin sürekli gelişimini zorunlu

¹⁰⁰ Kramer, *Sümerler*, 78, 79, 82; Cooper, *Reconstructing History*, 7.

¹⁰¹ Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Cooper, *Reconstructing History*, 7; Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 31.

¹⁰² Cooper, "International Law in the," 244.

¹⁰³ Ön yüz, kolon XIX, satır 17-19.

¹⁰⁴ Cooper, *Reconstructing History*, 7, 8, 9; Van De Mieroop, *A History of the*, 49.

¹⁰⁵ Snell, *Religion of Ancient Near*, 33; Cooper, *Reconstructing History*, 7; Espak, "The Emergence of the," 115; Beitollahi, "From Village Community," 43.

kılan hem de ortadan kalkmalarına neden olan en önemli olgu olduğu belirtilmektedir¹⁰⁶.

Savaşların, Sümerlerde iki açıdan çok önemli gelişime kaynaklık ettiği ileri sürülmüştür. Birincisi, Uruk döneminden (MÖ 4000-3100) itibaren Sümerlerde savaş teknoloji ve tekniklerinin gelişmesine ve düzenli ordunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur¹⁰⁷. İkincisi, savaşlar belli bir uzaklıktan insanların yönetilmesini sağlayan idari yapının gelişmesine sebep olmuş, bu da şehirlerin yerini şehir devletlerinin almasına etki etmiştir¹⁰⁸.

Akbabalar Dikilitaşı bugüne kadar ele geçen ilk savaş anıtlarından biri olarak kabul edilmektedir¹⁰⁹. Tasvirlerde temel olgunun savaş olduğu kitabenin mitolojik tarafında tanrı Ningirsu'nun savaştaki rolünün tasviri görülmekte iken¹¹⁰, insanların eylemlerinin anlatıldığı tarihi tarafta ana eylem yine savaşın kendisidir¹¹¹. Tarihi tarafta, üstten birinci ve ikinci bölümde Lagaş ordusunu temsil ettiği belirtilen bir asker grubu bulunmaktadır¹¹². En üst bölümde askerler, kalkanlı, mızraklı ve miğferli olarak tasvir edilmişken üstten ikinci bölümde miğferli, sağ ellerinde uzun saplı mızrak ve sol ellerinde savaş baltası taşıyarak tasvir edilmişlerdir. Her iki bölümde de askerler sol taraftan merkeze doğru hareket halindedirler. En üst bölümde kalkanlarını ve mızraklarını saldırı pozisyonuna sokmuş bir şekilde, üstten ikinci bölümde ise yürüyüş konumunda tasvir edilmişlerdir¹¹³. Bu bölüm Louvre Müzesi'ndeki açıklamada "bir zafer geçit töreni" olarak adlandırılmaktadır¹¹⁴. Her iki

¹⁰⁶ McNeill, *Dünya Tarihi*, 3, 43.

¹⁰⁷ McNeill, *Dünya Tarihi*, 43; Kramer, *Sümerler*, 104; Nadali, "How many Soldiers," 141; Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 17, 18; Beitollahi, "From Village Community," 47, 48; Michaeli, *War and Society in*, 71.

¹⁰⁸ McNeill, *Dünya Tarihi*, 42, 43; Kramer, *Sümerler*, 104, 105; Beitollahi, "From Village Community," 41, 50; Snell, *Religion of Ancient Near*, 33.

¹⁰⁹ Nadali, "How many Soldiers," 76, 141-148.

¹¹⁰ Bkz. "Dinin Devletlerarası Hukuktaki Rolü" bölümü.

¹¹¹ Patrick, "Stele of vultures."

¹¹² Winter burada dokuzu ön yüzde, üçü yan taraflarda olmak üzere toplam on iki askerin bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Winter, "After the Battle," 16.

¹¹³ Winter, "After the Battle," 16; Patrick, "Stele of vultures."

¹¹⁴ Julia Asher-Greve ve Deborah Sweeney, "On Nakedness, Nudity, and Gender in Egyptian and Mesopotamian Art," iç: *On Nakedness, Nudity, and Gender in Egyptian and Mesopotamian Art*, ed: Silvia Schroer (Fribourg, Göttingen: Academic Press Fribourg/Vandenhoeck & Ruprecht, 2006), 123.

bölümde de askerlerin önünde E-anatum olduğu kabul edilen bir tasvir bulunmaktadır¹¹⁵.

En üst bölümün sağ alt köşesinde ise hem üst üste yığılmış hem de ayakta çıplak bedenler görülmektedir. Sol taraftaki tasvir ile sağ taraftaki tasvir arasında kırık söz konusu olduğu için aradaki bağlantı tam olarak anlaşılammamakla birlikte söz konusu tasvirin doğrudan bir askeri çatışma olduğunun kabul edilebileceği belirtilmektedir¹¹⁶. Üstten ikinci bölümde ise E-anatum'un mızrağının ucu ve yöneldiği nesnenin olduğu bölüm eksik olup, sadece sağ üst köşede kafayı andıran bir görüntü bulunmaktadır¹¹⁷.

Tarihsel yüzün en altındaki bölümden çok az bir kısım günümüze ulaşmıştır. Bu bölümün üst kısmında E-anatum olduğu kabul edilen figür, bir kısmı görülmekte olan gövdesi soldan sağa yönlendirilmiş halde ve sağ elle tuttuğu düşünülen bir mızrakla tasvir edilmiştir. Mızrağın ucu karşı tarafta, kafalarını sol yöne çevirmiş insanlardan birinin¹¹⁸ alınına değmektedir. Fakat dördüncü bölümün çok önemli bir kısmına ulaşamadığından, E-anatum ile sağ taraftaki çıplak kafalar arasındaki eylem açık değildir¹¹⁹.

Tarihsel yüzdeki üstten birinci ve ikinci tasvirlerden dolayı Akbabalar Dikilitaşı'nın hem gelişmiş silahlar hem de düzenli ordunun resmedildiği ele geçmiş ilk kitabe olduğu belirtilmektedir¹²⁰.

¹¹⁵ Asher-Greve ve Sweeney, "On Nakedness, Nudity, and," 123. Üst iki bölümde E-anatum koyun derisinden yapılmış olduğu düşünülen, fırfırlı giysili ve yüksek rütbeli kişilere özel bir başlıkla tasvir edilmiştir. Bkz. Winter, "After the Battle," 17.

¹¹⁶ Winter, "After the Battle," 16.

¹¹⁷ Gwendolyn Leick, *Historical Dictionary of Mesopotamia* (Lanham, Maryland, Oxford: The Scarecrow Press, 2003), 128; Zainab Bahrani, *Rituals of War: the Body and Violence in Mesopotamia* (New York: Zone Books, 2008).

¹¹⁸ Bu insan figürünün diğerlerinden daha büyük tasvir edilmesi bu kişinin kral gibi daha önemli bir kişi olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bkz. Winter, "After the Battle," 18.

¹¹⁹ Winter, "After the Battle," 18.

¹²⁰ Winter, "After the Battle," 16, 17; Richard A. Gabriel ve Karen S. Metz, *A Short History of War: The Evolution of Warfare and Weapons* (Pennsylvania: Strategic Studies Institute U.S. Army War College, 1992), 7, 8; Richard A. Gabriel, *The Great Armies of Antiquity* (Westport, Connecticut, London: Praeger, 2002), 51. Tarihsel yüzdeki tasvirlerin birbiri ile ilintili okunması gerektiği genel kabul görmüş olsa da, bu okumanın yukarıdan aşağıya doğru mu yoksa aşağıdan yukarıya doğru mu olması gerektiği önemli bir tartışma konusudur. Yukarıdan aşağıya doğru okunduğunda hikâye "savaş, düşman bedenlerinin yığını, ya savaşın devamı ya da ikinci savaş, zafer kutlama ve kurban" olarak inşa edilmektedir. Kutlamadan sonraki dördüncü parçadaki tekrar savaş tasviri ise hikâyenin böyle kurgulanmasında sıkıntı doğurmaktadır. Burada Alster dördüncü sahnenin kutlamadan

Gerek mitolojik taraf gerekse tarihsel taraftaki tasvirlerde savaş ile ilgili ulaşılan önemli bir diğer bilgi ise düşman askerlere dair tasavvurdur. Mitolojik yüzde savaş ağının içinde, tarihi tarafta ise her dört bölümde de farklı bağlamlarda düşman askerleri çıplak bedenler ile tasvir edilmiştir. Düşmanın savaş bağlamında çıplak tasvir edilmiş olması Mezopotamya'da Uruk döneminden beri var olan bir gelenektir ve söz konusu tasvir ile düşmanların küçük düşme durumları vurgulanmaktadır. Bu çıplak bedenlere dair en dikkat çeken tasvir, üstten aşağı birinci ve ikinci bölümde bu bedenlerin, askerlerin ayaklarının altında yatay şekilde konumlandırılmalarıdır. Bu tasvirlerin düşman askerlerinin mağlubiyetini simgelediği belirtilmektedir¹²¹.

Kitabedeki yazılı anlatının çok büyük bir kısmı savaş nedenini, savaşı ve savaş sonrası gerçekleşen antlaşmayı içermektedir. Gerek Akbabalar Dikilitaş'ından gerekse diğer yazıtlardan yola çıkılarak E-anatum'un, biri hükümdarlığının başında biri de sonunda olmak üzere, en az iki kez Ummalılarla karşı karşıya geldiği belirtilmektedir¹²². Entemena'nın yazıtında, E-anatum'un karşısında Umma kralı Uş olduğu belirtilmektedir¹²³.

sonra olduğunu dile getirmektedir. Alster'e göre baştaki iki resim savaş ve zaferi tasvir etmektedir ve dördüncüde savaş tasviri olmuş olmasına karşın kurbanlık sahnesi ile bölünmüş olmasının iki farklı açıklaması ortaya çıkmaktadır: ya tarihsel yüz bir dizi savaş sahnesini tasvir etmekte ve en alttaki dördüncü sahne finalden önce gerçekleşmektedir, ya da hepsi bir tane savaşı anlatmakta ve bu savaş da son sahne gelmeden kurban sahnesi ile bölünmektedir. Kendisi ikinci fikri kabul etmekte ve savaş devam ederken kurban seremonisinin olmasının garip bir şey olmadığını dile getirmektedir. Buna karşın Winter hem Sümer anıtlarının aşağıdan yukarıya okunması gerçekliğinden hem de Dikilitaş'a eşlik eden metindeki anlatı dizisinden dolayı aşağıdan yukarıya bir okuma önermektedir. Winter ise en alttaki resmi iki türlü yorumlamaktadır. Ona göre en alttaki resim E-anatum'dan önceki dönemde Lagaş ile Umma arasındaki çatışmanın tasviri olabileceği gibi metinde anlatılan rüyanın bir kısmına da karşılık gelebilir. Buna karşın birinci ihtimalin metnin gelişimine daha fazla paralellik gösterdiğini belirtmektedir. Bu durumda alttan ikinci bölümdeki tasvir, savaştan sonra değil savaştan önce olarak kabul edilmektedir. Tasvir ile metin birlikte okunduğunda E-anatum'un Umma ile savaşa gitmeden önce Mezopotamya'da ilahi öğretimi arayanlar için genel uygulama bağlamında Ningirsu'dan rüya kehaneti almak için mabete gitmesi olarak kabul edilmektedir. Bkz. Alster, "Images and Text," 1, 4; Winter, "After the Battle," 18, 19, 20.

¹²¹ Asher-Greve ve Sweeney, "On Nakedness, Nudity, and," 111, 123; Leick, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, 128; Bahrani, *Rituals of War*.

¹²² Cooper, *Reconstructing History*, 26; Magid, "Sumerian Early Dynastic Royal," 8.

¹²³ King, *A History of Sumer*, 122; Magid, "Sumerian Early Dynastic Royal," 7; Cooper, *Reconstructing History*, 24.

Burada kitabenin sunduğu veriler çerçevesinde sırasıyla kutsal savaş olgusu, savaşın tarafları, savaşın nedenleri ve sonucu üzerinde durulacaktır.

1. Kutsal Savaş / Haklı Savaş Olgusu

İlkçağlardaki savaşa dair en önemli olgu kutsal savaş kurgusudur. Kutsal savaş kurgusunun en temel unsuru ise bütün savaşların tanrı adına yürütülmesidir¹²⁴. Bu savaşlara, tanrı adına yürütülmüş olmasından dolayı da haklı savaş olma vasfı yüklenmiştir. Bunun sebebi ise tanrıların adil, etik ve ahlaki olanı tercih ettiklerinin düşünülmesidir. Bu nedendir ki tanrılara adanan ilahilerde tanrıların iyilik, adalet, doğruluk ve dürüstlük sıfatları öne çıkartılmıştır¹²⁵. Bu sıfatlar aynı zamanda tanrıların yeryüzündeki temsilcisi olan yöneticilerin de sıfatlarıdır.

Espak, Akbabalar Dikilitaşı'nın insanlık tarihindeki “kutsal savaş” veya “savaş teolojisi” hakkında kaydedilmiş ilk kanıt olduğunu ve bu kurgunun siyasi bir amaca hizmet ettiğini belirtmektedir¹²⁶.

Akbabalar Dikilitaşı'nda E-anatum'u tanımlayan sıfatlar olarak “adil emirlerin adamı¹²⁷”, “adil ve bilge”, “Tanrı Enki tarafından bilgelik bahşedilen¹²⁸”, “güçlü kraliçe Nanse'nin kalbi tarafından seçilen¹²⁹” ifadeleri kullanılmış, “E-anatum gerçekten çok bilgeydi” ifadesi metin içerisinde, yemin aşamasında beş kez tekrarlanmıştır.

Aşağıdaki bölümlerde görüleceği üzere kutsal savaş kurgusunu savaşın taraflarında, savaşın nedeninde ve savaşın sonucunda görmek mümkündür.

2. Savaşların Tarafları

Sümer döneminde iki tür savaş ile karşılaşmaktadır: Sümer şehir devletleri arasındaki savaş ve Sümer şehir devletleri ile yabancı olarak tanımlanan Sümerler dışındaki kavimlerle yapılan savaş¹³⁰.

¹²⁴ Cooper, *Reconstructing History*, 11; Espak, “The Emergence of the,” 126.

¹²⁵ Snell, *Religion of Ancient Near*, 33; Kramer, *Sümerler*, 166, 167.

¹²⁶ Espak, “The Emergence of the,” 115, 127; Cooper, *Reconstructing History*, 11.

¹²⁷ Ön yüz, kolon X, satır 12'den kolon XI, satır 1'e kadar.

¹²⁸ Arka yüz, kolon V, satır 51-52.

¹²⁹ Arka yüz, kolon V, satır 53-55.

¹³⁰ Cooper, *Reconstructing History*, 9.

Kitabenin asıl konusu olan Lagaş ve Umma arasındaki savaş, Sümer şehir devletleri arasındaki savaşa bir örnektir¹³¹. Yabancı olarak tanımlanan kavimlerle savaşa dair üç veri dikkate alınabilir: Öncelik olarak değerlendirilecek veri; E-anatum'un tasvirlerinin arkasında ve önünde yazan "Tanrı Ningirsu için yabancı ülkelere boyun eğdiren E-anatum" ifadesidir. İkinci olarak metnin diğer bölümlerinde "yabancı ülkeler" kavramı geçmektedir¹³². Üçüncü veri ise yabancı ülke olarak tanımlanan Elamlar (Susa, Arawa, Arua) ve Subartular ile savaşlarıdır. Dönemin diğer kitabelerinde de Sümer şehir devletlerinin Sümerler dışındaki halklarla savaşmalarına dair veriler bulunmaktadır¹³³.

Burada belirtilmesi gereken bir husus Sümer şehir devletlerinin birbirleriyle savaşlarında dönem dönem yabancılardan yardım almış olmaları ve yabancılarla birlikte ortak düşman olarak belirledikleri bir başka Sümer şehir devletine karşı savaşmalarıdır. Akbabalar Dikilitaşı'ndaki "Gisa (Umma) hükümdarı –nerede adam topluyor?" ve "Diğer adamlarla ... o, Ningirsu'nun sevgili alanı Guedena 'yı istila edebiliyor" ifadelerini bu bağlamda yorumlamak mümkündür¹³⁴.

Kutsal savaş bağlamında savaşın tarafları, savaşın yabancılarla mı yoksa Sümer şehir devletleri arasında mı olduğuna göre değişmektedir. Şehir devletleri arasında savaşa dair iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş; iki şehir devleti arasındaki savaşın şehir tanrıları arasında olduğudur¹³⁵. Bu savaşın, kralların arasında olduğunu ifade eden ikinci görüş; yazıtların hiçbirinde Sümer tanrılarının birbirine karşı savaştığının gösterilmemesini kanıt olarak sunmaktadır. Bu nedenle savaşın tarafının, karşı şehir devletinin tanrısı değil, o şehir tanrısının da iradesine karşı eylemde bulunan, antlaşmayı ihlal eden veya sınır ihlalinde bulunan ve kötü adam olarak tanımlanan o şehir devletinin kralı olduğu ifade edilmiştir¹³⁶.

¹³¹ Michaeli, *War and Society in*, 69 – 71.

¹³² Bkz. Bölgesel Devletlerarası Hukuk bölümü.

¹³³ Magid, "Sumerian Early Dynastic Royal," 13; Averbeck, "The Third Millennium Temple," 43, 44; Michaeli, *War and Society in*, 69 – 71.

¹³⁴ King, *A History of Sumer*, 145; Cooper, *Reconstructing History*, 24. Ön yüz, kolon VI 8-10 ve satır 11-15.

¹³⁵ Leick, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, 128; Michaeli, *War and Society in*, 78.

¹³⁶ "The Third Millennium Temple," 43, 44; Espak, "The Emergence of the," 115.

Lagaş ve Umma şehir devletleri arasındaki sorun üzerine yazılan kitabelerde ve Akbabalar Dikilitaşı'ndaki yazılı anlatıda ikinci görüşü teyit etmek mümkündür: Bütün hikâyeye, en başından şöyle kurgulanmıştır. Antlaşmayı ihlal eden Umma tanrısı Shara değil Umma lideri Uş'tur¹³⁷. Sümerlerdeki baştanrı, şehir tanrısı ve kral kurgusundan, ayrıca Akbabalar Dikilitaşı'ndaki "Tanrı Ningirsu, Tanrı Enlil'in savaşçısı" ifadelerinden yola çıkılarak ilahi yasanın ihlal edildiği, bu nedenle Sümer ülkesi tanrısı Enlil'in emriyle Lagaş tanrısı Ningirsu'nun E-anatum aracılığıyla Umma kralı ile savaşa girdiği kabul edilmektedir¹³⁸.

Savaşın bir Sümer şehir devleti ile yabancı olarak tanımlanan bir devlet arasında olması durumunda ise savaş, iki tarafın tanrıları arasında gerçekleşmektedir¹³⁹.

3. Savaş Nedenleri

Sümerlerde savaş nedenlerinin, tarafların kimler olduğuna göre değiştiği görülmektedir. Komşu şehir devletleri arasındaki savaşların nedenleri; sınırların birbirine yaklaşması ile ortaya çıkan su, sınır, verimli tarım alanları ve ticaret yollarına ulaşımından kaynaklanan çekişmeler olurken, birbirine uzak şehirler arasındaki savaş nedenlerinin bölgesel çatışmalar veya hammadde ihtiyacının giderilmesi olduğu belirtilmektedir¹⁴⁰. Savaşın Sümer şehirleri ile yabancılar arasında olması durumundaysa, Sümerlerin sulama teknikleri başta olmak üzere zanaatın çeşitli dallarında ortaya koydukları ilerlemeler, tahıl zenginliği ve hammadde ihtiyacının giderilmesi savaş nedenleri olarak görülmüştür¹⁴¹.

Komşu Umma ve Lagaş arasındaki anlaşmazlık, dönemin yazıtlarından ulaşılan verilere göre sınır sorunu ile başlamıştır¹⁴². Sorunun ön hikâyesinin

¹³⁷ Kramer, *Sümerler*, 79; Cooper, *Reconstructing History*, 50.

¹³⁸ Cooper, *Reconstructing History*, 50; Lau, "Die "Geierstele" als luhmannsches," 248. Bu müdahaleyi, E-anatum'un doğumuna vesile olarak, ona Lagaş krallığını vererek ve sonra da onu Umma ile savaşmak için görevlendirerek yapmıştır.

¹³⁹ Neyire Akpınarlı, "Narām-Sin Antlaşması," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 67, no:1 (2018): 1-22.

¹⁴⁰ Cooper, *Reconstructing History*, 7, 9; McNeill, *Dünya Tarihi*, 41; Winter, "After the Battle," 26; Yoffee, *Myths of the Archaic*, 56, 57; Stiebing ve Helft, *Ancient Near Eastern History*, 50; Van De Microop, *A History of the*, 50; Günaltay, *Yakın Şark*, 242.

¹⁴¹ McNeill, *Dünya Tarihi*, 41; Kramer, *Sümerler*, 15; Cooper, *Reconstructing History*, 7, 8.

¹⁴² İki devletin arasındaki soruna çeşitli kaynaklarda bazen sadece su sorunu, bazen toprak ve su sorunu bazen de sınır ve su sorunu denilmektedir. Cooper, E-anatum'un dedesi Urnanshe

anlatıldığı düşünölen dikilitaşın ön yüzdeki ilk üç kolonundan çok az bilgi bugüne ulaşmıştır. Bu bölümden bugüne kalan şu üç ifadedir:

“O bunu (faizli bir) borç olarak ödeyecek(ti) ve bunun için tahıl kirası vermekle yükümlü kılındı¹⁴³.”

“Gisa (Umma) lideri ona kibirli davrandı ve Lagaş’a meydan okudu¹⁴⁴.”

“Gisa (Umma) benim ... arpalık, benim kendi mülküm, Guedena’nın ekili alanları ... Lagaş¹⁴⁵”

Entemena’nın yazıtındaki bilgiye göre Umma, Mesalim Antlaşması’na başlangıçta uyduysa da daha sonra, Lagaş’ı kayırdığı gerekçesi ile antlaşmayı yok saymıştır¹⁴⁶.

Akbabalar Dikilitaşı’nda anlatılan E-anatum’un gerçekleştirdiği savaşın nedenleri ise su, verimli arazi, sınır sorunu ve sınır sorununun çözümü için gerçekleştirilen Mesalim Antlaşması’nın ihlalidir¹⁴⁷.

4. Savaşın Sonucu

Savaşın sonucunda Lagaş kralı E-anatum galip gelmiştir. E-anatum’un galibiyeti kutsal savaş bağlamında Entemena’nın kitabesinde şöyle tarif edilmiştir: “Enlil’in emriyle büyük savaş ağını üzerine attı ve acı için mezar höyükleri kurdu”¹⁴⁸. Akbabalar Dikilitaşı’nda ise galibiyet: “E-anatum fırtına çıkarttı, fırtınanın mahvedici yağmuru gibi, O, Gisa’da (Umma’da) bir sele neden oldu” ve “O, Gisa’yı (Umma’yı) yendi¹⁴⁹” şeklinde ifade edilmiştir.

ve babası Akurgal döneminde sınır sorununa dair bir ibare görülmediğinden yola çıkarak sınır sorununun esasen E-anatum’dan itibaren kullanılan bir motif olabileceğini belirtmektedir. Bkz. Cooper, *Reconstructing History*, 24; Cooper, “International Law in the”, 9; Nadali, “How many Soldiers,” 141; Winter, “After the Battle,” 26; Kramer, *Sümerler*, 79; Espak, “The Emergence of the,” 115.

¹⁴³ Ön yüz, kolon I, satır, 21-24.

¹⁴⁴ Ön yüz, kolon II, satır, 24-29.

¹⁴⁵ Ön yüz, kolon III, satır 28-31.

¹⁴⁶ Kramer, *Sümerler*, 79. Bu iki bilgiyi destekleyen anlatı hem Entemena’nın hem de E-anatum’un başka kitabelerinde yer almaktadır. Entemena’nın yazıtı için bkz. Frayne, *Presargonic Period*, 229. E-anatum’un kil vazo yazıtı için bkz. Frayne, *Presargonic Period*, 140.

¹⁴⁷ King, *A History of Sumer*, 101.

¹⁴⁸ Entemena Kitabesi, Cooper, *Reconstructing History*, 50.

¹⁴⁹ Ön yüz, kolon X, satır 1-4.

Akbabalar Dikilitaşı'nda galibiyet sonrası E-anatum'un Guedena'da kontrolü tekrar inşa ettiği¹⁵⁰, Gisa (Umma) sınırını belirlediği¹⁵¹, tahıl kirası karşılığı Gisa'nın (Umma'nın) kontrolüne bazı topraklar bıraktığı¹⁵² bilgilerine ulaşılmaktadır.

Entemena'nın kitabesinde¹⁵³ ise E-anatum'un daha sonraki süreçte sorun yaşanmasının önüne geçmek ve savaşa konu Guedena bölgesinin daha verimli olması için sınır boyunca hendek kazdığı, Lagaş tarafında bir kısım toprağı sahipsiz toprak şeridi olarak bıraktığı bilgilerine ulaşılmaktadır¹⁵⁴.

Bu savaşın sonrasında Mesalim Antlaşması'nı içeren taş kitabe tekrar dikilmiş, buna ek olarak yukarıda açıklandığı üzere, farklı okumalara göre ya sadece Akbabalar Dikilitaşı ya da aynı zamanda yeni antlaşma metnini içeren bir kitabe dikilmiştir¹⁵⁵.

E. Antlaşmalar

Uluslararası hukukun kendisi gibi uluslararası antlaşmalar da tarih içerisinde uluslararası hukukçular tarafından farklı tanımlanmıştır¹⁵⁶. Günümüze ulaşabilen ilk kaynaklar olan gerek Mesalim Antlaşması, gerekse Akbabalar Dikilitaşı üzerinde anlatılan antlaşma bir çok uluslararası hukukçu tarafından Antik Çağdaki uluslararası antlaşmalara örnek olarak gösterilmektedirler¹⁵⁷.

¹⁵⁰ Ön yüz, kolon XVI, satır 8-11.

¹⁵¹ Ön yüz, kolon X, satır 12 – kolon XI, satır 1.

¹⁵² Ön yüz, kolon XII, satır 11-13.

¹⁵³ Frayne, *Presargonic Period*, 194.

¹⁵⁴ Cooper, *Reconstructing History*, 14, 48, 50; Frayne, *Presargonic Period*, 195; Kramer, *Sümerler*, 80; Lau, "Die "Geierstele" als luhnmannsches," 249; King, *A History of Sumer*, 126; Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 73.

¹⁵⁵ King, *A History of Sumer*, 127; Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 73. Ön yüz, kolon XII, satır 21- kolon XIII, satır 2.

¹⁵⁶ Duncan B. Hollis, "Defining Treaties," iç: *The Oxford Guide to Treaties*, ed: D. B. Hollis (Oxford: Oxford University Press, 2020), 32; Jan Klabbers, *International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 65; Oppenheim, *International Law*, 517; Emer De Vattel, *The Law of Nations*, çev: Thomas Nugent (Indianapolis: Liberty Fund, Inc, 2008), 338; Hugo Grotius, *The Rights of War and Peace* (Indianapolis: Liberty Fund, Inc, 2012) 817; Christian Wolff, *Jus Gentium Methodo Scientifica Pertractatum*, çev. Joseph H. Drake (Oxford, London: At the Clarendon Press, Humphrey Milford, 1934) 191; Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk (2018)*, 45; İrem Karakoç, "Türk Hukuk Tarihi'nde Uluslararası Antlaşmaların Uluslararası Hukukun Gelişim Sürecindeki Yeri," *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, no: 2 (2004): 247.

¹⁵⁷ Nussbaum, *A Concise History of*, 1 vd.; Malcolm N Shaw, *International Law*, (Cambridge:

Akbabalar Dikilitaşı'ndaki bilgiler dikkate alındığında, antlaşma kurumunun bu kitabeden çok öncelere giden bir geçmişe sahip olduğu ve insanoğlunun yazının bulunmasına kadar gelişmiş bir antlaşmalar sistemi yarattığı söylenebilir¹⁵⁸.

Söz konusu kitabede iki tane antlaşmanın bilgisine ulaşılmaktadır. Biri, "O bunu (faizli bir) borç olarak ödeyecek(ti) ve bunun için tahıl kirası vermekle yükümlü kılındı"¹⁵⁹ ifadesinde bahsedilen, edimlerinin ifa edilmediği ve bu nedenle de sonraki savaşların ortaya çıkmasına neden olan antlaşmadır. Bu antlaşmanın Mesalim Antlaşması olduğu düşünülmektedir¹⁶⁰. Bu kaniya iki veriden ulaşılmaktadır: Birincisi; E-anatum'un savaşın ardından sınırın ilk belirlendiği Mesalim Antlaşması'nın yazılı olduğu anıtı tekrar diktirmesidir. İkincisi; eldeki mevcut verilere göre Umma'nın Mesalim Antlaşmasını tanımaması ve Guedena'yı ele geçirmesinin ardından E-anatum'a kadar Umma ile Lagaş arasında bir savaşın yaşanmadığına dair kanıdır¹⁶¹.

Diğer antlaşma ise Akbabalar Dikilitaşı'nda tasvir edilen, savaş sonrasında E-anatum tarafından gerçekleştirilen antlaşmadır. Mesalim Antlaşması, metnine bugüne kadar henüz ulaşılamamış ise de, kendisinden sonra yazılan kitabelerden günümüze bilgisi ulaşan ilk antlaşmadır. Akbabalar Dikilitaşı ise bize doğrudan o dönemdeki antlaşmalara dair bilgi ulaştıran ilk belgedir¹⁶².

Burada Akbabalar Dikilitaşı'nın sunduğu veriler çerçevesinde antlaşmaların şekil şartı ve doğuşu, tarafları, konusu, sürekliliği, ihlali ve ihlali durumundaki yaptırım konuları incelenecektir.

Cambridge University Press, 2017) 10; Neff, *Justice Among Nations*, 14; Altman, *Tracing the Earliest Recorded*, 20; David J. Bederman, *International Law in Antiquity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004) 139; Karakoç, "Türk Hukuk Tarihi'nde Uluslararası," 201.

¹⁵⁸ Thompson, *The Ancient Near Eastern*, 9; Lucas G. Freire, "Covenant and International Relations in the Ancient Near East: Preliminary Exploration," *Antiguo Oriente* 11 (2013): 129.

¹⁵⁹ Ön yüz, kolon I, satır 21-24.

¹⁶⁰ Mesalim Antlaşması için tarih olarak MÖ 3100'den MÖ 2500'e kadar farklı tarihler verilmektedir. Bkz. Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Otto Kimminich, *Einführung in das Völkerrecht* (München, New York: K. G. Saur, 1983), 57.

¹⁶¹ Cooper, *Reconstructing History*, 25.

¹⁶² Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Patrick, "Mace head of King"; Cooper, *Reconstructing History*, 7.

1. Antlaşmanın Şekil Şartı ve Doğuşu

Sümerlerde yapılan antlaşmalarda en önemli şekil şartı; yapılacak antlaşmanın taraflarının tanrıların şahitliğinde yükümlülüklerini beyan etmeleri, söz konusu yükümlülükleri ifa edeceklerine dair tanrılar üzerine yemin etmeleri ve kendisine hak doğan tarafın karşı tarafın yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumunda cezalandırılması üzerine dile getirdiği “beddua”dır¹⁶³. Yemin, antlaşmayı yapan tarafların aynı medeniyet içinde olup olmadıklarına, yani aynı bölgesel devletlerarası hukuk sistemi içinde olup olmadıklarına ve antlaşmanın eşitler arasında gerçekleşip gerçekleşmemesine göre yemin edenin kendi tanrısına, karşı tarafın tanrısına, ortak tanrılara ya da her ikisine de olabilmektedir¹⁶⁴.

Akbabalar Dikilitaşı'nın bahsettiği antlaşma altı Sümer tanrısı huzurunda gerçekleştirilmiştir. Aşağıda “Merasim” bölümünde anlatılacağı üzere beş farklı tanrı bağlamında savaş ağının Umma kralına verilmesi, Umma kralının her bir tanrı bağlamında yükümlülüklerini belirtmesi ve yükümlülüklerini yerine getireceğine dair yemin etmesi, ardından Lagaş kralı tarafından tanrıya kurban sunulması¹⁶⁵ ve Lagaş kralının ise şartlı bedduası şeklinde dört aşamalı bir seremoni ile gerçekleştirilmiştir¹⁶⁶.

Antik Çağ'da antlaşmalar esasen sözlü olarak gerçekleştirilmekteydi. Yazılı olma durumu ise ihtiyari bir durumdu ve antlaşmanın şekil şartı değildi. Eldeki verilerden Mesalim Antlaşması'nın bir kitabe olarak taşa yazıldığı ve anlaşmazlık konusu sınıra dikildiği anlaşılmakta ise de bugüne kadar böyle bir

¹⁶³ Freire, “Covenant and International Relations,” 138; Westbrook, “The Character of Ancient,” 65, 84; Altman, *Tracing the Earliest Recorded*, 5, 6, 20; Victor Korošec, “Der Vertrag zwischen Narām-Sin aus akkad und unbekanntem Elamischen herrscher (MDp, XI,2-11),” (Disertationes - XiV, academia Scientiarum et artium Slovenica, Clasis i: historia et Sociologia, 1 Jubljana, Slovenska ademedi jaznanost i in unetnosti, 1983), 64; Donald Magnetti, “Function of the Oath in the Ancient Near Eastern International Treaty,” *American Journal of International Law* 72 (1978): 817.

¹⁶⁴ Akpınarlı, “Narām-Sin Antlaşması,” 9-12; Westbrook, “The Character of Ancient,” 65, 83, 84, 85. Antlaşma eğer yazıya dökülmüşse bu durumda da metninde tek tarafın ya da her iki tarafın tanrılarının isimlerinin olduğu uzun bir liste bulunmakta, bazen ise bu isimler antlaşmaya liste olarak eklenmekteydi.

¹⁶⁵ Bkz. Tören bölümü.

¹⁶⁶ Robert Kolb, “The Basis of Obligation in Treaties of Ancient Cultures - Pactum Est Servandum?” iç: *International Law and Islam*, ed: Ignacio de la Rasilla ve Ayesha Shahid (Leiden, Boston: Brill Nijhoff, 2019), 113. Metin içerisinde büyük savaş ağı Sümer baştanrısı Tanrı Enlil'den sonra sırasıyla, Tanrı Ningirsu'nun annesi Tanrıça Ninhursag, Tanrı Enki, Tanrı Sin, Tanrı Utu bağlamında da tekrarlanmıştır. Tanrı Ninkı bağlamında yemin ise yerden çıkan yılanlar üzerinedir.

kitabeye ulaşlamamıştır. Akbabalar Dikilitaşı'nda belirtilen antlaşma eğer kitabe olarak hazırlanmışsa söz konusu antlaşma da günümüze henüz ulaşmamıştır¹⁶⁷.

2. Antlaşmanın Tarafları

Kutsal savaş bağlamında yapılan antlaşmanın tarafları tanrılardır. Bu yönüyle söz konusu antlaşmalar Lagaş tanrısı Ningirsu ile Umma tanrısı Shara arasında gerçekleşmiştir¹⁶⁸. Tanrıları temsil eden yöneticiler bağlamında ise Mesalim Antlaşması yapıldığı zamandaki ensilerin kim olduğuna dair bir bilgi bugüne ulaşmamıştır. Akbabalar Dikilitaşı'nda anlatılan antlaşma ise Lagaş kralı E-anatum ile Umma kralı Enakalle arasında gerçekleşmiştir¹⁶⁹.

Eski Çağ'da, taraflarının birbiri ile ilişkisine göre iki farklı antlaşma türü söz konusudur: Eşitler arası antlaşma (*parity treaty*) ve eşit olmayanlar arası antlaşma (*vassal treaty*)¹⁷⁰. Bir antlaşmanın eşitler arasında olup olmamasında belirleyici olan, kimin yükümlülük altına girdiğinden ziyade tarafların birbirlerinin tanrıları üzerine karşılıklı mı yemin ettikleri yoksa zayıf olan tarafın mı yemin ettiği meselesidir¹⁷¹.

Mesalim Antlaşması'nda ikisi de şehir olan tarafların eşit olduğu düşünülmektedir. Akbabalar Dikilitaşı'ndan bilgisine ulaşılan antlaşmada ise sadece bir tarafın yeminiyle karşılaşıldığı için Lagaş ve Umm-a arasında altlık üstlük ilişkisi olabileceği tartışılmaktadır¹⁷². Ancak, aşağıdaki nedenlerden dolayı bu iddianın kabulü pek mümkün değildir. Eşit olmayanlar arası antlaşmalar Eski Çağ'da Akadlar ve Elamlar gibi konfederasyon şeklindeki yapılarda görülmektedir¹⁷³. Buna karşın Sümer medeniyetindeki şehir devletleri

¹⁶⁷ Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Patrick, "Mace head of King"; Cooper, *Reconstructing History*, 7.

¹⁶⁸ Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Patrick, "Mace head of King"; Cooper, *Reconstructing History*, 7; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Duhaime, "Duhaime's Timetable."

¹⁶⁹ Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 74.

¹⁷⁰ Westbrook, "The Character of Ancient," 83, 85; Cooper, "International Law in the", 244, 245; Altman, *Tracing the Earliest Recorded*, 36.

¹⁷¹ Westbrook, "The Character of Ancient," 83, 85; Bodi, *The Book of Ezekiel*, 175; King, *A History of Sumer*, 126; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2.

¹⁷² Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Cooper, "International Law in the", 241-251; Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 74.

¹⁷³ Cooper, "International Law in the", 243; Westbrook, "The Character of Ancient," 83; Akpınarlı, "Narām-Sîn Antlaşması," 1-22.

bağımsız yapılar olarak var olmuşlardır. Metinde belirtilen tanrı ve tanrıçalar iki devletin de ortak tanrılarıdır ve bu tanrıların başında Enlil bulunmaktadır¹⁷⁴. Diğer bir önemli husus Akbabalar Dikilitaşı'nın antlaşmanın metni değil, savaşı kazanan Lagaş liderinin, yapılan antlaşmayı da içeren bir anlatısı olmasıdır. Bu nedenle Lagaş kralının yemininin metinde olmaması diğer gerçeklikler de dikkate alınarak bu çerçevede değerlendirilebilir¹⁷⁵. Ayrıca Akbabalar Dikilitaşı'nda yazan "E-anatum Abzu'ya doğru yöneltilmiş sazın balığına yemin etti"¹⁷⁶ ifadesinden anlaşılacağı üzere, aslında Lagaş kralının da yemin ettiği bilgisine ulaşılmaktadır.

3. Antlaşmanın Konusu ve Yükümlülük

Akbabalar Dikilitaşı'nda, yukarıda belirtildiği üzere, Mesalim Antlaşması ve E-anatum'un gerçekleştirdiği antlaşma olarak iki antlaşmanın verilerine ulaşılmaktadır:

Mesalim Antlaşması'nın konusuna dair bilgilere hem Akbabalar Dikilitaşı hem de Entemena'nın yazıtları aracılığı ile ulaşılmıştır. Akbabalar Dikilitaşı'ndan şu bilgiye ulaşılmaktadır:

"O bunu (faizli bir) borç olarak ödeyecek(ti) ve bunun için tahıl kirası vermekle yükümlü kılındı¹⁷⁷".

Entemena'nın kitabesinden ise Mesalim Antlaşması'nın konusunun, sınır hattını belirleme olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁸. Akbabalar Dikilitaşı üzerinde belirtilen antlaşmanın konusu ise saldırmazlık ve daha önce yapılan antlaşmanın ediminin yerine getirilmesidir¹⁷⁹. Bu iki bilgiden yola çıkılarak Mesalim Antlaşması'nın hem sınır sorunu hem de tahıl kirası antlaşması olduğu düşünülmektedir¹⁸⁰.

¹⁷⁴ Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2.

¹⁷⁵ Cooper, "International Law in the", 245.

¹⁷⁶ Ön yüz, kolon XIX, satır 17-19.

¹⁷⁷ Kramer, *Sümerler*, 80; Cooper, *Reconstructing History*, 22; Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 75.

¹⁷⁸ Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Patrick, "Mace head of King"; Cooper, *Reconstructing History*, 7. Entemena'nın yazıtı için bkz. Frayne, *Presargonic Period*, 229. E-anatum'un kil vazo yazıtı için bkz. Frayne, *Presargonic Period*, 140.

¹⁷⁹ Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 75.

¹⁸⁰ Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Nussbaum, *Geschichte*

Antlaşmanın taraflara yüklediği yükümlülükle ilgili olarak bu antlaşmalarla ilgili şu tespitler yapılabilir: Mesalim Antlaşması'nın taraflara yüklediği yükümlülükler dair veri sunmak güçtür, fakat en azından sınır ihlalinin yasaklanması ve tahıl kirası hususlarında her iki tarafın yükümlülüğünden söz edilebilir.

Akbabalar Dikilitaşı'nda anlatılan sözleşmede ise saldırmazlık antlaşması çerçevesinde su kanallarının ve sınır kanallarının yerlerini değiştirmeme, anıtları sökmeme, Ningirsu'nun alanına geçmeme, Umma'nın tek taraflı yükümlülükleri olarak gözükmektedir¹⁸¹. Tarlanın kiralanmasında ise her iki tarafa da yükümlülük yüklenmektedir. Lagaş Kralının yükümlülüğü Guedena'daki verimli arazinin Umma tarafından kullanılmasına izin vermesidir¹⁸². Umma kralının yükümlülüğü ise söz konusu topraklara tahıl ekme karşılığında Lagaş'a faiz olarak tahıl vermesidir¹⁸³.

4. Antlaşmaların Sürekliliği Olgusunun Gelişim Süreci

Modern öncesi dönemde birçok antlaşmanın “devletler arasında” değil de o devletlerin hükümdarlarıyla yapıldığı, eğer antlaşmanın, hükümdarın ölümünden veya hükümdarlık sıfatınının kaybedilmesinden sonra devam etmesi isteniyorsa bunun için antlaşmaya özel bir hüküm konduğu belirtilmektedir¹⁸⁴.

Akbabalar Dikilitaşı'nda yer alan “*herhangi bir Umma lideri bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar, itiraz eder, ihlal ederse,.....*”¹⁸⁵ ifadesindeki “*herhangi bir Umma lideri*” ibaresi bu anlamda çok önemlidir.

des Völkerrechts, 2; Frayne, *Presargonic Period*, 69; Cooper, *Reconstructing History*, 7; King, *A History of Sumer*, 101.

¹⁸¹ Cooper, *Reconstructing History*, 27.

¹⁸² Ön yüz, kolon XI, satır 2-4; ön yüz, kolon XII, satır 11-13.

¹⁸³ Kazuo Muroi, “The Oldest example of compound interest in Sumer: Seventh power of four-thirds,” erişim tarihi: 04.03.2020, <https://arxiv.org/abs/1510.00330>; Magid, “Sumerian Early Dynastic Royal,” 7.

¹⁸⁴ Yasuaki, “When was the Law,” 59. Uluslararası hukuk üzerine yazılmış ilk eserlerde uluslararası antlaşmaların hükümdarlar arasında yapılmasından ziyade egemenler arasında süre sınırı olmaksızın yapıldığı gözlenmektedir. Örneğin de Vattel'e göre uluslararası antlaşmalar sınırsız veya önemli bir zaman için yapılmaktadır. Bkz. De Vattel, *The Law of Nations*, 33. Günümüz uluslararası hukukunda ise antlaşmalar liderler arasında değil uluslararası hukuk sükreleri arasında yapılmakta ve liderlerin ölümüyle antlaşmalar sona ermemektedir.

¹⁸⁵ Yazılı anlatıdaki ilgili yeminler bölümü.

Bu ifade daha o dönemlerde böyle özel hükümlerin antlaşmalara konduğunu somut olarak göstermektedir. Bu özel hüküm her ne kadar bir taraftan devletlerin sürekliliği olgusunun henüz yerleşmediğini göstermekte ise de diğer taraftan bu olguya dair bir sürecin de başladığını göstermektedir¹⁸⁶.

5. Antlaşmanın İfa Edilmemesi

Metinde antlaşmanın ihlali altı tanrı huzurunda hem Umma kralının yemininin konusu hem de o yeminin ardından E-anatum'un bedduasının şartı olarak ortaya çıkmaktadır. Umma kralı her bir tanrı karşısında, yükümlülüklerini tanımladıktan sonra “ne zaman ihlal edersem” diyerek yemin etmiştir.

Buna karşın E-anatum'un “*herhangi bir Umma lideri bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar; itiraz eder, ihlal ederse,.....*”¹⁸⁷ şeklinde ifade ettiği “şartlı bedduasında” antlaşmanın ifa edilmemesi olgusu çok daha ayrıntılı olarak belirtilmiştir¹⁸⁸:

Burada edimin yerine getirilmemesi herhangi bir Umma liderinin (1) antlaşmayı tanımaması, (2) antlaşmaya karşı çıkması, (3) antlaşmaya itiraz etmesi, (4) antlaşmayı ihlal etmesi olmak üzere dört farklı durumda tanımlanmıştır. Günümüz uluslararası antlaşmalar hukukundan yola çıkarak “antlaşmayı tanımamayı” antlaşmanın yokluğunun iddia edilemeyeceği, “antlaşmayı ihlal etmemeyi” ise antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirme şeklinde yorumlamak mümkündür. İngilizce karşılığı “*he opposes or contests the agreement*” şeklinde tercüme edilen ve Türkçe'ye “antlaşmaya karşı çıkma” ve “antlaşmaya itiraz etme” olarak çevrilebilen ifadeler açısından ise ne anlatılmak istendiği hususunda belirsizlik söz konusudur. Bu yükümlülükler, metinde toplam altı kez tekrarlanmış olduğundan¹⁸⁹, bu ifadelerin retorik değil o zamanki mevcut bölgesel devletlerarası hukukta

¹⁸⁶ Ayrıca burada şehirlerin sahibinin tanrılar olması ve kralları sadece tanrının görevlendirdiği kurgusuna dayalı olarak “sözleşmenin süreklilik taşıması zaten olması gerekendir” görüşü de dile getirilebilir.

¹⁸⁷ Ön yüz, kolon XVII, satır 6-20; ön yüz, kolon XVIII, satır 8-22; ön yüz, kolon XIX, satır 20-34; ön yüz, kolon XXII, satır 7 ile kolon XXIII, satır 8 arası; Arka yüz, kolon II, satır 1 ile kolon III, satır 1; arka yüz, kolon V, satır 23-36.

¹⁸⁸ Cooper, *Reconstructing History*, 47; Bu beyan Enlil'le yapılan yeminde tam olarak görülmektedir. Ninhursag'a yapılan yeminin ise çok azı elimize geçmekle birlikte diğer tanrılara edilen yeminde de format aynı olduğu düşünüldüğünden yemin tamamlanmaktadır.

¹⁸⁹ Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 75.

yerleşmiş bir teamül olduğu düşünülebilir. Bu durumda “antlaşmaya karşı çıkmanın” antlaşmanın bütününe, “antlaşmaya itiraz etmenin” ise antlaşmanın bir parçasına itiraz etme şeklinde yorumlanması mümkündür.

Buna karşın metnin bir başka İngilizce tercümesinde bu bölüm “*if any leader of Umma, in violation of the agreement, should renege, against or oppose the agreement*” şeklinde tercüme edilmiştir¹⁹⁰. Bu tercüme dikkate alındığında ise virgül içerisinde sözleşmeye aykırı ifadesi kullanıldıktan sonra bu aykırılığı üç ayrı durumda tanımlamıştır: “cayma”, “sözleşmeye karşı çıkma” ve “ihlal”.

Mesalim Antlaşması’nın ihlali Akbabalar Dikilitaşı’nda “Gisa (Umma) lideri ona kibirli davrandı ve Lagaş’a onun mülkiyetiyle ilgili olarak meydan okudu”¹⁹¹ şeklinde ifade edilmiştir. Entemena’nın kitabesindeki bilgiye göre ise Mesalim Antlaşması’nın üzerinde yazılı olduğu taş yerinden sökülmüştür. E-anatum, Akbabalar Dikilitaşı’nın yanına Mesalim Antlaşması’nı içeren dikilitaşı tekrar diktirmiştir¹⁹². Daha sonraki süreçte Entemena’nın yazıtından, Akbabalar Dikilitaşı’nın, Mesalim Antlaşması’nı içeren dikilitaş ve varsa yeni antlaşmayı içeren anıt ile birlikte Umma tarafından söküldüğü ve E-anatum’un yaptığı antlaşmanın yok sayıldığı anlaşılmaktadır¹⁹³. Lau bu dikilitaş sökme eyleminin iki şehir devleti arasındaki antlaşmayı çiğnemenin bir görünümü olduğunu belirtmektedir¹⁹⁴.

6. Antlaşmanın Yaptırımı

Kendileri adına yemin edilen tanrıçalar ve tanrılar antlaşmanın ifa edilmemesi durumunda yaptırım uygulayan olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁹⁵. Antlaşmanın edimlerinin kısmen veya tamamen ifa edilmemesi durumunda

¹⁹⁰ Magid, “Sumerian Early Dynastic Royal,” 13.

¹⁹¹ Ön yüz, kolon II, satır 24-29; ön yüz, kolon III, satır 16 – 22.

¹⁹² Gadd, “City of Babylonia,” 118.

¹⁹³ Gadd, “City of Babylonia,” 119; Duhaime, “Duhaime’s Timetable”; Gadd, “City of Babylonia,” 118-120.

¹⁹⁴ Lau, “Die “Geierstele” als luhnmannsches,” 253.

¹⁹⁵ Westbrook, “The Character of Ancient,” 84; Altman, *Tracing the Earliest Recorded*, 5, 6; Korošec, “Der Vertrag zwischen Narām-Sin,” 64; Heidemarie Koch, “Elams Vertrag mit dem akkadischen König Narām-Sin, (2260– 2223 v. Chr.),” iç: *Staatsverträge, Herrscherinschriften und andre Documente zur politischen Geschichte, Texte aus der Umwelt des Alten Testaments*, der: Michael Lichtenstein (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2005), 287.

tanrılar doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki türlü yaptırım uygulamaktadır. Tanrılar, doğal afet veya hastalık gibi olaylara vesile olmalarıyla doğrudan; tanrının yeryüzündeki temsilcisi kral aracılığı ile (genellikle galip gelen savaş olarak) dolaylı yaptırım uygulamaktadırlar¹⁹⁶. Akbabalar Dikilitaşı'nda doğrudan ve dolaylı yaptırım olarak iki farklı kurgu ortaya çıkmaktadır.

Birinci kurgu beş tanrı veya tanrıçanın kullandığı savaş ağı kurgusudur¹⁹⁷. Umma kralı, ifa etmesi beklenen yükümlülükleri tek tek dile getirmesinin ardından hangi tanrıya ithafen bu edimleri belirtmişse o tanrıya “Ne zaman ihlal edersem, üzerine yemin ettiğim, (tanrı veya tanrıçanın sıfatları) tanrısı/ tanrıçası ...’in büyük savaş ağı Gisa’nın (Umma’nın) üzerine insin!” şeklinde yemin etmektedir. Burada Umma liderinin kendine karşı şartlı bedduasıyla karşılaşılmaktadır¹⁹⁸.

Lagaş kralının savaş ağı üzerine şartlı bedduasında ise “Onun (Umma kralının) benim efendim ... (Tanrı/Tanrıça ismi)’e beyan ettiklerinden ve tekrarladıklarından sonra eğer herhangi bir Umma kralı bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar, itiraz eder, ihlal ederse, kendisinin, üzerine yemin ettiği ... (Tanrı/Tanrıça ismi)’in büyük savaş ağı Umma’nın üzerine insin!” demektedir.

Tanrı, savaş ağı yaptırımını kralı devreye sokarak gerçekleştirdiği için bunu dolaylı bir yaptırım olarak yorumlamak mümkündür¹⁹⁹.

Diğer bir yaptırım türü ise “yılanların Umma halkının ayaklarını yerden ısırması” kurgusudur. Umma kralının yemin aşamasında “Adını çağırdığım Tanrıça Ninki’ye gelince . onun (Ninki’nin) Gisa’nın (Umma’nın) ayaklarını sokan yerden yılanları olsun²⁰⁰!” beyanında bulunmasının ardından Lagaş kralının iki farklı ifadesi ile karşılaşılmıştır:

“Her ne zaman Gisa (Umma), bu sınır kanalını geçerse Tanrıça Ninki ... onların ayaklarını ...²⁰¹”

¹⁹⁶ Westbrook, “The Character of Ancient,” 25, 26, 83, 84; Cameron, *History of Early Iran*, 20; Cooper, “International Law in the,” 249.

¹⁹⁷ Metin içerisinde büyük savaş ağı Sümer baştanrısı Tanrı Enlil’den sonra sırasıyla, Tanrıça Ninhursag, Tanrı Enki, Tanrı Sin, Tanrı Utu bağlamında da tekrarlanmıştır.

¹⁹⁸ Altman, *Tracing the Earliest Recorded*, 20.

¹⁹⁹ Cooper, *Reconstructing History*, 27; Thompson, *The Ancient Near Eastern*, 9.

²⁰⁰ Arka yüz, kolon V, satır 6-11.

²⁰¹ Arka yüz, kolon V, satır 12-16.

Bu ifadelerden sonra çok fazla kırık olduğu için okunamayan 19-22. satırlardan sonra şu ifade gelmiştir: “Onun Ninki’ye beyan ve tekrar ettiğinden sonra eğer herhangi bir Gisa (Umma) lideri bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar, itiraz eder, ihlal ederse, adına yemin ettiği Tanrıça Ninki, Gisa’nın (Umma’nın) ayaklarını yiyen yerden çıkan yılanlara sahip olsun^{202!}” “Her ne zaman Gisa (Umma), sınır kanalını geçerse, Ninki onların ayaklarını ... etsin^{203.}”

Burada ise Umma halkının ayaklarını yılanların yerden ısırması kurgusu tanrının doğrudan yaptırımı olarak değerlendirilebilir^{204.}

F. İnsansız Bölge Oluşturma

Bugün uluslararası hukukta komşu iki devlet arasında yaşanan sorunu çözmek amacıyla uygulanan güvenli bölge, güvenlik bölgesi, korunmuş bölge, ayırık bölge, uçuşa yasak bölge, hastane bölgesi, askerden arındırılmış bölge / silahsızlandırılmış bölge, tarafsız bölge, tampon bölge gibi uygulamaların bir benzerine Akbabalar Dikilitaşı’nın konusu olan uyuşmazlıkta da rastlanmaktadır^{205.} Her ne kadar Akbabalar Dikilitaşı’nda bu olguya dair bir veri yok ise de Entemena’nın kitabesinde²⁰⁶ E-anatum’un kendisi tarafından gerçekleştirilen savaşın ardından sınır boyunca daha sonraki süreçte sorun yaşanmasının önüne geçmek için hendek kazdırmanın yanında, Lagaş tarafında bir kısım toprağı boş bıraktığı bilgilerine ulaşılmaktadır^{207.} Cooper bu kavramı “insansız bölge (no-man’s land)” olarak tercüme etmiş, lafzi/ kelimesi kelimesine çeviri olarak da “sahibi olmayan toprak (land without an owner)” ifadesini kullanmıştır^{208.}

²⁰² Arka yüz, kolon V, satır 23-36.

²⁰³ Arka yüz, kolon V, satır 37-41.

²⁰⁴ Cooper, *Reconstructing History*, 27; Thompson, *The Ancient Near Eastern*, 9.

²⁰⁵ Konunun uygulanan uluslararası hukuktaki görünümü ile ilgili bkz. Eian Katz, “Between Here and There: Buffer Zones in International Law,” *University of Chicago Law Review* 84 (2017): 1379-1423; Süleyman Dost, “Uluslararası Hukukta Güvenli Bölge Sorunsalına İlişkin Bir Değerlendirme,” *Terazi Hukuk Dergisi* 14, no: 150 (2019): 250-264.

²⁰⁶ Frayne, *Presargonic Period*, 194.

²⁰⁷ Cooper, *Reconstructing History*, 14, 48, 50; Frayne, *Presargonic Period*, 195; Kramer, *Sümerler*; 80; Lau, “Die “Geierstele” als luhnmansches,” 249; King, *A History of Sumer*, 126; Wilcke, *Early Ancient Near Eastern*, 73; Altman, *Tracing the Earliest Recorded*, 8.

²⁰⁸ Cooper, *Reconstructing History*, 28.

G. Uyuşmazlıkların Barışçıl Yolla Çözümü

Lagaş ve Umma arasındaki soruna dair yazıtlardan ulaşılan bir başka bilgi, bugün uyuşmazlıkların barışçıl yolla çözümü olarak adlandırılan olgunun o dönemlerde var olan bir uygulama olduğudur. Entemena'nın kitabesinde, yukarıda da dile getirildiği üzere, Lagaş ve Umma arasındaki sorunun savaşa dönüşmeden halledilebilmesi için o dönemki başka bir şehir devleti olan Kiş kralı Mesalim'in araya girdiği belirtilmektedir²⁰⁹. Söz konusu anlatıda; Mesalim'in, Lagaş ve Umma şehirleri arasını ölçtüğü, sınır hattını belirlediği, kendisinin taraflar arasında Mesalim Antlaşması'nın yapılmasına vesile olduğu belirtilmiştir²¹⁰.

Literatürde bazı yazarlar tarafından Kiş Kralı Mesalim'in devreye girmesi bugünkü tahkim müessesesi ile eşleştirilmektedir. Bu benzetme Mesalim'in siyasi otorite olarak bu iki şehrin üzerinde olduğu varsayımından hareket etmektedir. Diğer bir iddia ise Mesalim'in arabulucu sıfatı ile devreye girdiğidir²¹¹.

Burada hem arabulucuğa hem de tahkime dair özellikler vardır: Tahkime benzer özelliği Mesalim'in Kiş tanrısı tarafından görevlendirilmesi, Kiş tanrısının da Sümer ülkesi tanrısı Enlil tarafından görevlendirilmesidir. Arabulucuğa dair özellik ise Mesalim Antlaşması'nın gerçekleştiği dönemde, bu üç şehir arasında altlık üstlük ilişkisi olmaması ve tarafların sınır belirlemenin yanında başka içeriğe de sahip bir antlaşmayı gerçekleştirmeleridir.

H. Tören

Günümüz uluslararası hukukunda hukuki yükümlülük içermeyen genel uygulama olarak tanımlanan nezaket kuralları, şartlar sağlandığında uluslararası teamül hukuku kuralına dönüşebilmektedir²¹². Modern

²⁰⁹ Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Cooper, *Reconstructing History*, 7; Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 31.

²¹⁰ Frankfort, *Kingship and the Gods*, 241; Kramer, *Sümerler*, 78, 79; Nussbaum, *Geschichte des Völkerrechts*, 2; Patrick, "Mace head of King"; Cooper, *Reconstructing History*, 7; Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 31.

²¹¹ Cooper, *Reconstructing History*, 9.

²¹² James Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2012) 24. Crawford bunlara örnek olarak diplomatik personelin vergi muafiyetini göstermektedir. Bkz. Crawford, *Brownlie's Principles of Public*, 24.

devletlerarası ilişkilerdeki nezaket ve merasimleri gerek savaş gerekse antlaşmalar bağlamında İlkçağ metinlerinde de görmek mümkündür²¹³. Akbabalar Dikilitaşı'nda bu konuda bazen birbiriyle de örtüşen hem görsel hem yazılı verilere ulaşılmaktadır. Tasvirlerde tarihi tarafın yukarıdan aşağıya üçüncü bölümü esasen merasimler bölümüdür.

Birinci merasim olarak, yazılı anlatının önemli bir kısmını içeren, antlaşmanın yapılması aşamasındaki merasim belirtilebilir. Antlaşma metinlerinin Eski Çağ'da genel olarak törenler eşliğinde gerçekleştiği, her törenin söz konusu antlaşmanın taraflarından konusuna kendi özgünlüğünde şekillendiği ve genel olarak tanrılara kurban adanmasını içerdiği belirtilmektedir²¹⁴.

Akbabalar Dikilitaşı'nın bahsettiği antlaşma altı Sümer tanrısı huzurunda gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşma merasimi; beş farklı tanrı bağlamında, savaş ağının Umma kralına verilmesi, Umma kralının her bir tanrı bağlamında edimlerini ifa edeceğine dair yemin etmesi, ardından Lagaş kralı tarafından yemin edilen tanrıya kurban sunulması ve Lagaş kralının şartlı bedduası şeklinde dört aşamalı bir seremoni ile gerçekleştirilmiştir²¹⁵.

Metinde bu seremoni her bir tanrı bağlamında şu şekilde ifade edilmiştir: "E-anatum, Tanrı(ça)'nın ...²¹⁶ büyük savaş ağını Gisa (Umma) liderine verdi ve ona (Umma kralına) onun üzerine kendisine yemin ettirdi²¹⁷." Umma kralı, her bir tanrıya; sözleşmedeki edimlerini tek tek sıraladığı şu yemini tekrarlamıştır: "Ne zaman ihlal edersem, üzerine yemin ettiğim, ...²¹⁸ (tanrı/tanrıça)...'in büyük savaş ağı Gisa (Umma)'nın üzerine insin²¹⁹!"

Umma kralının yeminininden sonra, kral E-anatum tarafından kurban merasimi gerçekleşmiş, ardından E-anatum yemin edilen ve savaş ağının

²¹³ Westbrook, "The Character of Ancient," 1, 84.

²¹⁴ Freire, "Covenant and International Relations," 145.

²¹⁵ Kolb, "The Basis of Obligation," 113. Metin içerisinde büyük savaş ağı Sümer baştanrısı Tanrı Enlil'den sonra sırasıyla, Tanrı Ningirsu'nun annesi Tanrıça Ninhursag, Tanrı Enki, Tanrı Sin, Tanrı Utu bağlamında da tekrarlanmıştır. Son yemin ise Ninki bağlamında yerden çıkan yılanlar üzerinedir.

²¹⁶ Her defasında başka bir tanrı veya tanrıça yer almaktadır.

²¹⁷ Ön yüz, kolon XVI, satır 12-17; kolon XVII, satır 21-26; kolon XVIII, satır 23-29; kolon XIX, satır 35'den kolon XX satır 6'ya kadar; Arka yüz, kolon I, satır 1-7.

²¹⁸ Her tanrı ve tanrıçanın sıfatı burada beyan edilmiştir.

²¹⁹ Cooper, *Reconstructing History*, 13. Ön yüz, kolon XVI, satır 34-40, kolon XVII, satır 42-47; kolon XIX, satır 1-7; kolon XXI, satır 4-11; Arka yüz, kolon I, satır 24-30.

aidiyeti verilen her tanrıya şartlı beddua niteliğinde şu beyanda bulunmuştur: “Onun (Umma liderinin) benim (tanrı/tanrıça adı)’na beyan ettiklerinden ve tekrarladıklarından sonra eğer herhangi bir Umma lideri bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar, itiraz eder, ihlal ederse, kendisinin, üzerine yemin ettiği (tanrı/tanrıça)’nın büyük savaş ağı Umma’nın üzerine insin!²²⁰”

Kurban merasimi hem savaşların hem de antlaşmaların ardından gerçekleştirilen eski bir merasimdir²²¹. Görsel ve yazılı anlatımda bu merasime dair bilgi bulunmaktadır. Tarihi tarafın, merasim veya merasimlerin tasvir edildiği üçüncü bölümünde, ortada sırt üstü yatırılmış ve bağlanmış kurbanlık boğa olduğu düşünülen bir hayvan bulunmaktadır. Metinde ise Umma kralının her bir tanrıya yemininin ardından ve E-anatum’un şartlı bedduasından önce beyan edilen ifade şudur: “O, iki güvercinin gözlerini sürmeledi ve başlarını sedir ağacıyla (reçineyle) süsledi²²²”. Daha sonra bu güvercinlerin yemin edilen her bir tanrının mabedine ya da tanrının bulunduğu şehre bırakıldığı belirtilmiştir²²³. Tanrı Utu’ya güvercinlerin kurbanlık olarak sunulması şu şekilde ifade edilmiştir:

“O, bitkiler efendisi Tanrı Utu için Larsa’daki Ebabbar’da²²⁴, onları kurbanlık boğalar gibi sundu²²⁵.”

Farklı bir tercümede ise sazan balığı da kurban olarak tanımlanmıştır²²⁶.

Kitabede, Antik Çağ’da bir başka adak geleneği olan tanrıların şerefine toprağa şarap dökme merasimine dair de tasvir bulunmaktadır. Tanrıların şerefine toprağa şarap dökme merasiminin ya kurban merasimi ile birlikte ya da kurban merasiminden bağımsız olarak gerçekleştirilmiş olduğu belirtilmektedir.

²²⁰ Ön yüz, kolon XVII, satır 6-20; kolon XVIII, satır 8-22; kolon XIX, satır 20-34; kolon XXII, satır 7’den XXIII satır 8’e kadar; Arka yüz, kolon II, satır 1’den kolon III, satır 1’e kadar.

²²¹ Freire, “Covenant and International Relations,” 145.

²²² Ön yüz, kolon XVI, satır 43-45; kolon XVIII, satır 2-4; kolon XIX, satır 10-12; Arka yüz, kolon I, satır 33-35. Bu ifadeye sadece Tanrı Sin ile ilgili yeminin ardından dört tane güvercinle ilgili olarak rastlanmaktadır. Bkz. Ön yüz, kolon XXI, satır 14-16.

²²³ Ön yüz, kolon XVII, satır 1-5; kolon XVIII, satır 5-7, kolon XIX, satır 13-16, kolon XXI satır 17’den XXII satır 6’ya kadar, Arka yüz, kolon I, satır 36-40.

²²⁴ E-babbar bir mabedir.

²²⁵ Arka yüz, kolon I, satır 36-40.

²²⁶ F. Thureau-Dangin, *Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften* (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1907), 15.

Kitabenin tarihi bölümünde tasvir edilen merasimlerden sonuncusu; askeri zaferlerle ilgili yazıtlarda sıkça karşılaşılan höyük mezarlık inşa etme ve ölü gömme merasimidir²²⁷. Burada tartışma konusu; gömülenlerin savaşta yaşamını yitiren Lagaş askerleri mi yoksa Umma askerleri mi olduğudur.

Yazılı anlatıda ölü gömme merasimine dair iki ifade söz konusudur. Birinci ifade; E-anatum'un rüyasının tasvir edildiği belirtilen yerde, E-anatum'un Ummalılara karşı yürüttüğü savaş bağlamındaki "Onların sayısız cesetleri gökyüzünün tabanına ulaşacak" ifadesidir. İkinci ifade ise metindeki savaş anlatısının ardından gelen "O, Gisa'yı (Umma) yendi ve bunun için yirmi höyük mezarlık (ölülerinin onuruna) yaptı"²²⁸ ibaresidir.

Metindeki her iki ifadenin de yer aldığı bölüm dikkate alındığında; höyük mezarların Umma askerleri için yapılmış olma ihtimali çok yüksektir. Entemena'nın yazıtını da bu ihtimal doğrultusunda okumak mümkündür²²⁹. Ayrıca Antik Çağda, muzaffer hükümdarın düşman askerlerine mezar höyükleri yaptırmasının bilinen bir uygulama olduğu belirtilmektedir²³⁰. Buna karşın Akbabalar Dikilitaşı'nın bulunduğu Louvre Müzesi'nde, söz konusu kitabe ile ilgili olarak yapılan açıklamada ve bazı yazarlarca bu cenaze töreninin savaşta yitirilmiş olan Lagaş askerleri için yapıldığı belirtilmektedir²³¹.

²²⁷ Aage Westenholz, "'berütum, damtum", and Old Akkadian KI. GAL: Burial of dead enemies in Ancient Mesopotamia," *Archiv für Orientforschung* 23 (1970): 30; Jean Bottero, *Gilgamiş Destanı*, çev: Orhan Suda (İstanbul: YKY, 2008), 221.

²²⁸ Ön yüz, kolon IX, satır 12-15.

²²⁹ Entemena yazıtı için bkz. Cooper, *Reconstructing History*, 15; Claire, "Cone of Enmetena." Çeviri ve düşman için yapılan höyük mezarlara ilişkin bölüm için, bkz. Cooper, *Reconstructing History*, 49.

²³⁰ Cooper, *Reconstructing History*, 13; Lau, "Die "Geierstele" als luhnmannsches," 249. Antik Mezopotamya'da düşmanların gömülmesine ilişkin bkz. Westenholz, "'berütum, damtum," 30. Dikilitaşa yer alan tasvirlerdeki höyüklerin düşman askerleri; yazıtta belirtilen höyük ifadelerinin öldürülen düşman askerleri için olduğuna ilişkin, bkz. Selz ve Niedermayer, 2015: 402. Altman, düşmanın ölülerini gömmenin savaşın galibinden o dönem şartlarında beklenmeyeceği, bu nedenle düşman ölülerini gömmenin savaşın kazananının bir yükümlülüğü olarak ortaya çıkmış olma ihtimali olduğunu belirtmektedir. Düşman ölülerinin gömülmesine ilişkin diğer Lagaş yazıtları için bkz. Altman, *Tracing the Earliest Recorded*, 19, dipnot 62. Buna karşılık bu teamülün bir yükümlülük olarak değil de kazanan hükümdarın bu höyükleri gelecekteki düşmanlarına karşı bir ikaz olarak yaptırmış olma ihtimalinin de olduğu belirtilmelidir. Bkz. Westenholz, "'berütum, damtum," 30.

²³¹ Patrick, "Stele of vultures"; King, *A History of Sumer*, 125. King, bu cenaze töreninin E-anatum'un hizmetine giren savaşçılar için düzenlendiğini ve kendisinin de törene başkanlık ettiğini belirtmektedir. Bkz. King, *A History of Sumer*, 141, 142.

Tasvirin merkezinin sağında ise, ayağından ve fırfırlı elbisesinden küçük bir bölüm gözükken ana figürün; höyük mezar, kurban ve tanrıların şerefine toprağa şarap dökme törenlerine başkanlık eden E-anatum olduğu kabul edilmektedir²³².

Merasim bölümündeki tüm bu tasvirlerin tek bir merasimden görüntüler mi olduğu yoksa savaşa ve antlaşmaya dair farklı merasimlerden görüntüler mi olduğu tartışmalıdır²³³. Diğer taraftan, bu kısmın E-anatum'un rüyasının anlatıldığı bölüme denk geldiği için E-anatum'un rüyasında geçtiği de düşünülmektedir²³⁴.

V. SONUÇ

Mevcut uluslararası hukuk ilk siyasi oluşumlardan bugüne insanoğlunun binlerce yıllık birikimi üzerine inşa olmuştur. Her ne kadar 1648 Vestfalya Barışı sonrası kurulan Avrupa Kamu Hukuku günümüz uluslararası hukukunun çerçevesini belirlemiş, I. ve II. Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş sonrası söz konusu savaşların galiplerinin çıkarları çerçevesinde uluslararası hukuk şekillenmiş ise de, ilk siyasi yapılardan günümüze ulaşan ahde vefa ilkesi, elçilerin dokunulmazlığı gibi evrensel boyuttaki teamül hukuku kuralları ve elçilik gibi uluslararası hukuk müesseseleri bin yılların ve bir çok medeniyetin birikimidir. Bu birikim bugünkü birçok uluslararası hukuk kural ve kurumlarının bazen bütün bu zamana rağmen değişmeyen özlerini bazen ise ilk hallerini sunmaktadır.

Akbabalar Dikilitaşı, MÖ 2460 yıllarında komşu Sümer şehir devletleri Lagaş ile Umma arasındaki Guedena arazisinden kaynaklanan 150 yıllık sınır ve su sorununun bir kesitini aktarmaktadır. Kitabe, tasvirler aracılığıyla bu iki şehir devleti arasındaki savaşı ve bu savaşa ilahi müdahaleyi, yazılı anlatım aracılığı ise esasen iki antlaşma ve bu iki antlaşma arasında gerçekleşen savaşı konu almaktadır.

²³² Winter, "After the Battle," 17, 18, 20. Gözükenden, o dönemde var olan tasvirlerden yola çıkılarak ana figürün, yüzünü sola döndüğü ve oturduğu farz edilmektedir. Bu figürün Ningirsu olabileceği de ifade edilmektedir. Bkz. Winter, "After the Battle," 17, 18, 20.

²³³ King, bu tasviri cenaze töreni olarak değerlendirmektedir. Bkz. King, *A History of Sumer*, 141, 142.

²³⁴ Westbrook, "The Character of Ancient," 1, 84.

Kitabe, bir yönüyle Sümer III. Erken Hanedanlık Döneminin şehir devletleri arasındaki hukuka dair temel verileri ulaştırması; diğer yönüyle de insanoğlunun o zamana kadar devletlerarası hukuka dair biriktirdiğini yansıtmaması bakımından önemlidir. Birçok ilklere ev sahipliği yapmış Sümer medeniyetinden bugüne ulaşan bilgilerden, yazının icadına kadar şehir devletlerinin –belki de kendilerinden önceki siyasi yapılardan devraldıkları ve geliştirdikleri, devletler hukuku bağlamında gelişmiş müesseseler oluşturdukları gözlenmektedir.

Akbabalar Dikilitaş'ı aracılığı ile bugüne ulaşan bilgileri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

Öncelikle bu kitabe, I. Dünya Savaşı'na kadar Yunan şehir devletlerinden, İslam coğrafyasına ve oradan da Avrupa Kamu Hukukuna uzanan coğrafya ve kültür temelli şekillenen bölgesel devletlerarası hukukun Sümer döneminde mevcut olduğunu somut olarak göstermektedir. Bölgesel olan ve olmayan ayrımı Yunanlılarda “biz” ve “düşmanlar”, İslamda dar-ül harb ve dar-ül İslam olarak şekillenirken Sümerlerde “Sümer ülkesi” ve “yabancı” kavramı kullanılmıştır. Aynı zamanda şehir devletleri ve bu devletlerin birbirleriyle ilişkilerine dair bilgi ulaştırmaktadır.

İkinci olarak kitabede şehir devleti olgusu; bugün egemenlik kavramına denk gelen güç bağlamında şehir devletlerinin birbirleriyle ilişkisi ve şehir devletleri ile o şehir devletinin sahibi olan tanrı ve Sümer'in baştanrısı Enlil arasındaki ilişki hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Dikilitaş, Eskiçağ'da din olgusunun savaştan barışa şehir devletleri arasındaki hukukta önemli rol oynadığına dair bir çok veri sunmaktadır.

Kitabenin önemli veriler ulaştırdığı bir başka husus, gerek bölgesel devletlerarası hukukun gerekse evrensel uluslararası hukukun iki temel konusu olan savaş ve barış olguları ve bu konudaki kural ve müesseselerdir. Kitabe, kendisine konu aldığı uyuşmazlık bağlamında savaşın dayandığı nedenler, savaşın gerçekleşmesinde tanrıların rolü, savaşın yürütülmesi ve savaşın sonuçlarıyla ilgili verilerle o döneme dair bilgilere katkı sunmaktadır. Düzenli orduyu tasvir eden ilk kitabe olan dikilitaş, görseller sayesinde söz konusu dönemdeki silah teknolojisi açısından da önemli veriler içermektedir.

Dikilitaş, saldırmazlık ve tahıl kirasının merkezde olduğu iki antlaşma çerçevesinde dönemin antlaşmalarının şekil şartı ve doğuşuna, taraflarına,

konusuna, hak ve borçlarına, ihlali ve yaptırımına dair hususlarda da önemli bilgileri günümüze ulaştırmaktadır.

Kitabe, yazılı anlatıda antlaşmaların yapılmasıyla ilgili veriler, görselde kurban, cenaze ve tanrıların şerefine toprağa şarap dökme merasimi, kralın söz konusu merasime başkanlık etmesi ile ilgili tasvirler aracılığı ile uluslararası hukukta önemli müesseseler olan tören, merasim, adab ve usule dair çeşitli bilgileri günümüze aktarmaktadır.

Dikilitaş, bugün uluslararası hukukta hala çok önemli uluslararası teamül hukuku kuralları veya uluslararası hukuk ilkeleri olan sınırların dokunulmazlığı, ahde vefa, devletlerin sürekliliği ilkelerine dair de veriler sunmaktadır.

Kraliyet yazıtı savaş ağı, akbabalar, çıplak bedenler ve tanrılar bağlamındaki görsellerle uluslararası hukuk perspektifinden o dönemin imgelerine, müesseselerine, anlayışına dair de önemli veriler sunmuştur.

Son olarak Akbabalar Dikilitaşı'nın konu aldığı uyumsuzlukla ilgili bilgiler sunan dönemin diğer kitabeleri aracılığı ile de bugün insansız bölge ve uyumsuzluğun barışçıl yolla çözümü olarak adlandırılan müesseselerin söz konusu dönemdeki görünümüne dair veriler içermektedir.

Avrupa temelli uluslararası hukuk tarihi kurgusuna getirilmesi gereken en önemli eleştiri hususlarından birisi, klasik olarak 1648 tarihi ile başlatılan uluslararası hukuk tarihinin, gerçekte nereden başlatılacağı hususudur²³⁵. Akbabalar Dikilitaşı bütün bu verilerle, yukarıda açıklanan olguların hepsinden belki de daha önemlisi, uluslararası hukukun Eski Çağ'dan bugüne kadim bir olgu ve değişmeyen bir özünün olduğunu somut olarak göstermektedir. Bu kitabe kendi varlığı ile belki de, "uluslararası hukuk tarihinin gerçekte nereden başlatılması" gerektiği sorusundan bir adım öteye giderek, "bu somut gerçekliğe rağmen neden Avrupa hala uluslararası hukuk tarihini esasen kendisi ile başlatıyor" ve "neden bu tarih kurgusunu değiştirmek Avrupa dışındaki medeniyetler için bir zorunluluk olmalı" sorularına ve bu soruların cevaplarının arayışına vesile olmaktadır.

²³⁵ Karakoç, "Türk Hukuk Tarihi'nde Uluslararası," 247.

Kolon II

21 satır eksik

22-23. ...

24-29. Gisa (Umma) lideri ona kibirli davrandı ve Lagaş'a meydan okudu.

30-33. Lagaş kralı, Urnanşe'nin oğlu A-kurgal

Kolon III

1-2. Lagaş kralı

13 satır eksik

16-22. Gisa (Umma) lideri ona kibirli davrandı ve Lagaş'a onun mülkiyetiyle ilgili olarak meydan okudu.

23-27. Piriğ-...ğirnun-sage²⁴¹ ile ilgili olarak-Tanrı Ningirsu kükredi:

28-31. Kolon IV 3. "Gisa (Umma) benim ... arpalık, benim kendi mülküm, Guedena'nın ekili alanları ... Lagaş"

Kolon IV

4-8. Tanrı Ningirsu, Tanrı Enlil'in savaşçısı der ki

9-12. Tanrı Ningirsu E-anatum için rahime semen ekti.

13-14. [...]

15-17. [...] E-anatum için sevindi.

18-19. Tanrıça İnanna ona eşlik etti²⁴².

20-23. Ona Eana-Inana-Ibgalakatum²⁴³ adını verdi(m), ("Büyük Avlu'nun Tanrıçası İnanna'ya ait Eanna Tapınağı içerisine(?) getirdim onu")

²⁴¹ "Girnun'un aslanının en içteki parçası" bkz. Zolyomi, "Corrections and notes to," 2.

²⁴² Jacobsen "Inanna took him on her arm" şeklinde çevirirken, Alster "(the child=E-anatum) was taken to Inanna (to be held) on her arm" şeklinde çevirmiştir.

²⁴³ Bu kelime E-anatum'un tam adıdır ve "Ibgal'in İnanna'sının Eanna'sında (tapınak ismi (Bkz. Selim Adalı ve Ali T. Görgü, *Sümer Kral Destanları* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), xiii)) layık olan" anlamına gelmektedir.

24-26. ve onu Tanrıça Ninhursag'ın özel kucağına koydu.

27-29. Ninhursag [ona] şifalı göğsünü [sundu].

Kolon V

- 1-5. Tanrı Ningirsu, E-anatum'a sevindi, Tanrı Ningirsu tarafından rahime ekilen semen o (E-anatum),
- 6-12. Tanrı Ningirsu açık elini (E-anatum'un) üzerine koydu, beş ön kol (kadar) ön kolunu üzerine uzattı: beş ön kol, bir açık el (kadar ölçtü)!
- 13-17. Tanrı Ningirsu büyük bir sevinçle [ona Lagaş'ın] kra[llığı] [verdi].
- 20-22. Gücü olan E-anatum yabancı ülkelerin kendisine ait olduğunu ilan ediyor.
- 23-29. Inanna'nın adını koyduğu E-anatum için ben Eanna-Inanna-Ibgalakaka-tum adını verdim, ("Büyük Avlu'nun Tanrıçası İnanna'ya ait Eanna Tapınağı içerisine(?) getirdim onu")
- 30-31. Onun yerlerdeki ve göklerdeki adı ...
- 32-Kolon VI 7. Ningirsu tarafından bahşedilen güce sahip olan E-anatum, "Bundan böyle, Ey düşman" diye [seslenerek] sonsuza dek ilan etti:

Kolon VI

- 8-10. Gisa (Umma) hükümdarı –nerede adam topluyor?
- 11-15. Diğer adamlarla ... o, Ningirsu'nun sevgili alanı Guedena 'yı istila ediyor.
16. O (Ningirsu) onu devirsin!"
17. ...
- 3 satır eksik
- 22-24. O (Ningirsu) onu takip etti.

25-32. Uyuyan ona, uyuyan ona - o, onun başına yanaştı. Uyuyan E-anatum - onun sevgili efendisi Ningirsu onun başına yanaşır.²⁴⁴

3 satır eksik

Kolon VII

1-5. “Kiş kendisi Gisa’yı (Umma’yı) bırakmalı ve kızgın olarak, onu desteklemeyecek.

6-11. Tanrı Utu (Güneş tanrısı) sağında parlayacak, ve bir ...²⁴⁵ alınına takılacak.

12. Ey E-anatum

7 satır eksik

20. Orada katledeceksin.

21-22. Onların sayısız cesetleri gökyüzünün tabanına ulaşacak.

23. Gisa’da (Umma’da)

7 veya 8 satır eksik

Kolon VIII

1. [Onun halkı] ona karşı ellerini kaldıracaklar.

2-3. ve o bizzat Gisa’da (Umma’da) öldürülecek²⁴⁶.

4-5. sen ... -eceksin.

18 satır eksik

Kolon IX

1. O, onunla savaştı.

2-5. Bir kişi E-anatum’a ok attı. O, okla vuruldu ve hareket etmekte zorlandı.

²⁴⁴ Jacobsen, “sen benim için nefes alacak olan, sen benim için nefes alacak olan, sen benim için (düşman) toprağında ateş ve öfke soluyacaksın” şeklinde tercüme etmektedir.

²⁴⁵ Jacobsen, buradaki boşluğun “diadem” yani hükümdarlık tacı olduğunu ileri sürmektedir.

²⁴⁶ Cooper bu bölümü, “ona karşı ayaklanacaklar ve Umma’nın içinde onu öldürecekler” şeklinde tercüme etmektedir.

6. O, bunun karşısında haykırdı.

7. Kişi ...

7 satır eksik

15-19. ...

Kolon X

1-4. E-anatum fırtına çıkarttı, fırtınanın mahvedici yağmuru gibi, o, Gisa'da (Umma'da) bir sele neden oldu.

Yaklaşık 7 satır eksik

12 – Kolon XII. Adil emirlerin adamı E-anatum Gisa (Umma) sınırını belirledi,

Kolon XI

2-4. Gisa'nın (Umma'nın) kontrolüne bazı topraklar bıraktı ve o noktaya bir anıt dikti.

5. Gisa'nın (Umma'nın) lideri

6 satır eksik

12-15. O, Gisa'yı (Umma'yı) yendi ve bunun için yirmi höyük mezarlık (ölülerinin onuruna) yaptı.

16-18. Üzerine tanrı Şul-MUŞ×PA'nın tatlı sevinç gözyaşlarını döktüğü E-anatum,

19-20. E-anatum

21-23. E-anatum, yabancı ülkeleri Tanrı Ningirsu için mahvetti;

24 – Kolon XII 4. E-anatum, Tanrı Ningirsu'nun sevdiği alan olan Guedena'daki kontrolünü tekrar inşa etti.

6 satır eksik

Kolon XII

6 satır eksik

11-13. Onun (Tanrı Ningirsu'nun) tarafındaki alanlar, Ningirsu'nun kiralık bölgeleri

2 satır eksik

16-20. ...

21- Kolon XIII 2. E-anatum, (bu) anıtı yüce tapınağa dikti.

Kolon XIII

8 satır eksik

11-12.

13-17. Tanrı Ningirsu'nun, E-anatum, Tanrı Ningirsu'nun ... -dır. Onun kişisel tanrısı Şul-MUŞ×PA'dır.

Kolon XIV

1. Bara²⁴⁷ tarlaları

Kolon XV

Yaklaşık 9 satır eksik

10-18. *tutarlı bir tercüme için çok fazla kırılmış (çeşitli alan adları)*

24 satır eksik

Kolon XVI

7 satır eksik

8-11. Tanrı Ningirsu tarafından görevlendirilen E-anatum, onun (Tanrı Ningirsu'nun) kontrolünü tekrar sağladı.

12-17. E-anatum, Tanrı Enlil'in büyük savaş ağasını Gisa (Umma) liderine verdi ve ona kendisine onun üzerine yemin ettirdi.

18-20. Gisa (Umma) lideri E-anatum'a yemin etti.

21-24. "Yerin ve göğün kralı Tanrı Enlil'in yaşamı adına! Ben Ningirsu'nun alanını faizli borç olarak kullanabilirim.

25. Su çıkarmak için bir kanal kazıldı.

26-29. Ebediyete kadar, Tanrı Ningirsu'nun topraklarını ihlal etmeyeceğim.

²⁴⁷ Yer adı (Selim Ferruh Adalı).

- 30-31. Ben onun su kanallarının ve kanallarının rotasını değiştirmeyeceğim!
- 32-33. Ben onun anıtlarını sökmeyeceğim.
- 34-40. Ne zaman ihlal edersem, üzerine yemin ettiğim, yerin ve göğün tanrısı Enlil'in büyük savaş ağı Gisa'nın (Umma'nın) üzerine insin!"
- 41-42. E-anatum gerçekten çok bilgeydi ve
- 43-45. O iki güvercinin gözlerini sürmeledi ve başlarını sedir ağacıyla (reçineyle) süsledi.

Kolon XVII

- 1-5. O, onları (*güvercinleri*) yerin ve göğün tanrısı Enlil'e, Nippur'daki E-kura bıraktı.
- 6-20. "Onun (Umma liderinin) benim efendim Tanrı Enlil'e beyan ettiklerinden ve tekrarladıklarından sonra eğer herhangi bir Umma lideri bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar, itiraz eder, ihlal ederse, kendisinin, üzerine yemin ettiği Enlil'in büyük savaş ağı Umma'nın üzerine insin!"
- 21-26. E-anatum, Tanrıça Ninhursağ'ın büyük savaş ağını Gisa'nın (Umma'nın) liderine verdi ve ona kendisine onun üzerine yemin ettirdi.
- 27-29. Gisa'nın (Umma'nın) lideri E-anatum'a yemin etti:
- 30-32. Tanrıça Ninhursağ'ın yaşamı adına! Ben Ningirsu'nun alanını faizli borç olarak kullanabilirim
33. Sulama kanalını -meyeceğim
- 34-37. Ebediyete kadar, Tanrı Ningirsu'nun topraklarını ihlal etmeyeceğim.
- 38-39. Ben onun su kanallarının ve kanallarının rotasını değiştirmeyeceğim!
- 40-41. Ben onun anıtlarını sökmeyeceğim.

42-47. Ne zaman ihlal edersem, üzerine yemin ettiğim tanrıça Ninhursag'ın büyük savaş ağı Umma'nın üzerine insin!"

48-Kolon XVIII 1. E-anatum gerçekten çok bilgeydi ve

Kolon XVIII

2-4. O iki güvercinin gözlerini sürmeledi ve başlarını sedir ağacıyla (reçineyle) süsledi

5-7. O onları Kiş'deki tanrıça Ninhursag'a bıraktı:

8-22. "O, annem tanrıça Ninhursag'a beyan ettiklerinden ve tekrarladıklarından sonra, eğer herhangi bir Umma lideri bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar, itiraz eder, ihlal ederse, üzerine yemin ettiği tanrıça Ninhursag'ın büyük savaş ağı Umma'nın üzerine insin!"

23-29. E-anatum, Abzu kralı Tanrı Enki'nin büyük savaş ağını Umma liderine verdi ve ona onun üzerine yemin ettirdi. "

30-32. Umma lideri, E-anatum'a yemin etti:

33-37. "Abzu kralı Tanrı Enki'nin yaşamı adına! Ben Ningirsu'nun alanını faizli borç olarak kullanabilirim.

38. Sulama kanalını -meyeceğim!

39-41. [Ebediyete kadar ben Ningirsu'nun alanını ihlal etmeyeceğim!]

42-43. Ben onun su kanallarının ve kanallarının rotasını değiştirmeyeceğim!

44-45. Ben onun anıtlarını sökmeyeceğim!

Kolon XIX

1-7. Ne zaman ihlal edersem, Abzu'nun kralı Tanrı Enki'nin büyük savaş ağı Gisa'nın (Umma'nın) üzerine insin"

8-9. E-anatum gerçekten çok bilgeydi ve

10-12. O iki güvercinin gözlerini sürmeledi ve başlarını sedir ağacıyla (reçineyle) süsledi.

13-16. O bunları ...de Tanrı Enki'ye bıraktı.... Tanrı Ningirsu'nun

- 17-19. E-anatum Abzu'ya doğru yöneltilmiş sazan balığına yemin etti²⁴⁸.
- 20-34. “Onun benim ustam tanrı Enki'ye beyan ettiklerinden ve tekrarladıklarından eğer herhangi bir Umma lideri bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar, itiraz eder, ihlal ederse, üzerine yemin ettiği, Tanrı Enki'nin büyük savaş ağı Umma'nın üzerine insin.
- 35- Kolon XX 6. E-anatum, Tanrı Enlil'in kızgın boğası olan Tanrı Sin'in büyük savaş ağını, Umma liderine verdi ve ona onun üzerine kendisine yemin ettirdi.

Kolon XX

- 7-9. Gisa (Umma) lideri, E-anatum'a yemin etti:
- 10-14. Tanrı Enlil'in kızgın boğası olan Tanrı Sin'in yaşamı adına! Ben Tanrı Ningirsu'nun alanını faizli borç olarak kullanabilirim.
15. Sulama kanalını -meyeceğim.
- 16 -19. Ebediyete kadar Tanrı Ningirsu'nun topraklarını ihlal etmeyeceğim.
- 20 – Kolon XXI 1. Ben onun su kanallarının ve kanallarının rotasını değiştirmeyeceğim.

Kolon XXI

- 2-3. Ben onun anıtlarını sökmeyeceğim!
- 4-11. Ne zaman ihlal edersem üzerine yemin ettiğim, Tanrı Enlil'in kızgın buzağısı olan Tanrı Sin'in büyük savaş ağı Umma'nın üzerine insin.
- 12-13. E-anatum gerçekten çok bilgeydi ve
- 14-16. O dört güvercinin gözlerini sürmeledi ve başlarını sedir ağacıyla (reçineyle) süsledi.

²⁴⁸ “E-anatum Abzu'ya doğru sazan balığı gönderdi” şeklinde çeviri ve bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Martin Worthington, *Ea's Duplicity in the Gilgamesh Flood Story* (London, New York: Routledge, 2020), para. 727. Başka bir çeviride ise sazan balığı E-anatum tarafından adanılan kurban olarak tercüme edilmiştir. Bkz. Thureau-Dangin, *Die sumerischen und akkadischen*, 15.

17- Kolon XXII 6. Onların ikisini Ur'daki Ekisnugal'a ve ikisini Tanrı Sin'in tapınağına doğru bıraktı.

Kolon XXII

7- Kolon XXIII 8. “Onun, Tanrı Enlil'in kızgın buzağısı olan efendim Tanrı Sin'e beyan ettikleri ve tekrarladıklarından sonra, eğer herhangi bir Umma lideri bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar, itiraz eder, ihlal ederse, üzerine yemin ettiği Tanrı Enlil'in kızgın buzağısı olan Sin'in büyük savaş ağı Umma'nın üzerine insin!

B. Arka Yüz

Kolon I

- 1-7. E-anatum, bitkiler efendisi Tanrı Utu'nun büyük savaş ağını Gisa (Umma) liderine verdi ve ... ona kendisine onun üzerine yemin ettirdi.
- 8-10. Gisa (Umma) lideri, E-anatum'a yemin etti:
- 11-14. Bitkiler efendisi Tanrı Utu'nun yaşamı adına, ben, Ningirsu'nun alanını faizli borç olarak kullanabilirim.
15. Sulama kanalını -meyeceğim!
- 16-19. Ebediyete kadar ben Ningirsu'nun topraklarını ihlal etmeyeceğim.
- 20-21. Ben onun su kanallarının ve kanallarının rotasını değiştirmeyeceğim.
- 22-23. Ben onun anıtlarını sökmeyeceğim!
- 24-30. Ne zaman ihlal edersem, üzerine yemin ettiğim bitkiler efendisi Tanrı Utu'nun büyük savaş ağı Gisa'nın (Umma'nın) üzerine insin”
- 31-32. E-anatum gerçekten çok bilgeydi ve
- 33-35. O, iki güvercinin gözlerini sürmeledi ve başlarını sedir ağacıyla (reçineyle) süsledi.
- 36-40. O, *bitkiler* efendisi Tanrı Utu için Larsa'daki Ebabbar'da, onları *kurbanlık* boğalar gibi sundu.

Kolon II

Kolon III 1. “O (Umma lideri) benim efendim Tanrı Utu’ya beyan ettikleri ve tekrarladıklarından sonra, eğer herhangi bir Umma lideri bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar, itiraz eder, ihlal ederse, üzerine yemin ettiği bitkiler efendisi Tanrı Utu’nun büyük savaş ağı Gisa’nın (Umma’nın) üzerine insin!”

Kolon III

2-7. E-anatum Umma lideri’ne ... ve böylece ona Tanrıça Ninki’nin adını çağırttı.

8-10. Gisa (Umma) lideri, E-anatum’a yemin etti:

III 11- Kolon IV 2. “Ninki’nin yaşamı adına! Ben Ningirsu’nun alanını faizli bir borç olarak kullanabilirim.

Kolon IV

3. Sulama kanalını –meyeceğim!

IV 4 - V 1. Ebediyete kadar Ningirsu’nun topraklarını ihlal etmeyeceğim!

Kolon V

2-3. Ben onun su kanallarının ve kanallarının (rotasını) değiştirmeyeceğim!

4-5. Ben onun anıtlarını sökmeyeceğim!

6-11. Adını çağırdığım Tanrıça Ninki’ye gelince onun (*Ninki’nin*) Gisa’nın (Umma’nın) ayaklarını sokan yerden yılanları olsun!

12-16. Her ne zaman Gisa (Umma), bu sınır kanalını geçerse Tanrıça Ninki ... onların ayaklarını

17-18. E-anatum gerçekten çok bilgeydi ve

19-22. ...

23-36. “Onun Tanrıça Ninki’ye beyan ettikleri ve tekrar ettiklerinden sonra eğer herhangi bir Gisa (Umma) lideri bu antlaşmayı tanımaz, antlaşmaya karşı çıkar, itiraz eder, ihlal ederse, adına yemin ettiği Tanrıça Ninki, Gisa’nın (Umma’nın) ayaklarını ısırın yerden çıkan yılanlara sahip olsun!

37-41. Her ne zaman Gisa (Umma), sınır kanalını geçerse, Ninki onların ayaklarını ... etsin.”

42-44. Lagaş kralı E-anatum,

45-46. Tanrı Enlil tarafından güç bahşedilen,

47-48. Ninhursag tarafından sağlıklı sütle beslenen,

49-50. Tanrıça İnanna tarafından güzel bir isim verilen

51-52. Tanrı Enki tarafından bilgelik bahşedilen,

53-55. Güçlü kraliçe Nanse'nin kalbi tarafından seçilen,

56-Kolon VI 1. Yabancı topraklara Tanrı Ningirsu için boyun eğdiren,

Kolon VI

2-3. Tanrı Dumuzi-abzu'nun sevgilisi (sevdiği)

4-5. Tanrı Hendursag tarafından görevlendirilen,

6-7. Tanrı Lugal-URU×KAR'ın sevgili arkadaşı

8-9. Tanrıça İnanna'nın sevgili eşi

10-12. Keresteli ve hazineli dağlık arazileri olan Elam ve Subartu'yu mağlup eden.

Eksik

Kolon VII

1-2. [YA]²⁴⁹'yi ma[ğlup etti],

3-4. Susa'yı mağlup etti.

5. Kolon VIII 1. Şehir amblemiyle önde duran Arawa hükümdarını mağlup etti.

Kolon VIII

Eksik

1-3. [YA]'yı mağlup etti, Arua'yı harap etti.

4-5. Sümer ülkesi

²⁴⁹ YA: Yer adı.

Kolon IX

1-2. Ur'u mağlup etti.

Kolon X

Yaklaşık 19 satır eksik

20-22. Ningirsu'nun kontrolünü Guedena'da tekrar sağlayan, E-anatum

Kolon XI

20-22. Ningirsu için bu anıtı diken Ningirsu'nun ...

Kolon XII

Eksik

20-22. Ve buna dikkati çekildi, "Kis Kralı" ... –sun.

Kolon XIII

Kayıp

Altta Yazılan

Kolon X

23-29. Anıtın adı - bu bir insan ismi değil(?)- o onun ismini açıklıyor:
"Ningirsu, tanrı, LUM-ma'nın kralı Piriğ-Edena-Kanal'ının hayatı!"

Kolon XI

30-32. O (E-anatum) onun (Tanrı Ningirsu) için Tanrı Ningirsu'nun sevgili alanı olan ve E-anatum'un Tanrı Ningirsu'nun kontrolünü yeniden sağladığı Guedena'da Guedena anıtını dikti

Arka taraftaki başlık

Kabartma resim A (üst resimde E-anatum'un arkasında)

1-3. Tanrı Ningirsu için yabancı ülkelere boyun eğdiren E-anatum

Kabartma resim B (E-anatum'un arkasında ve önünde)

1-3. Tanrı Ningirsu için yabancı ülkelere boyun eğdiren E-anatum.

KAYNAKÇA

A. Birincil Kaynaklar

Cone of Entemena: Claire, Iselin. "Cone of Enmetena, king of Lagash."
Erişim Tarihi: 23.01.2021. <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/cone-enmetena-king-lagash>.

E-anatum Akbabalar Dikilitaşı: Patrick, Pouysségur. "Stele of vultures."
Erişim Tarihi: 19.08.2020. <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/stele-vultures>.

E-anatum Boulder: Cooper, Jerrold S. *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict (SANE2/1)*. Malibu: Undena Publications, 1983. s. 48.

E-anatum Kil Vazo Yazıtı: Cooper, Jerrold S. *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict (SANE2/1)*. Malibu: Undena Publications, 1983. s. 48.

Mesalim'in Topuz Yazıtı: Patrick, Pouysségur. "Mace head of King Mesilim."
Erişim Tarihi: 19.08.2020. <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/mace-head-king-mesilim>.

B. İkincil Kaynaklar

Adalı, Selim ve Ali T. Görgü. *Sümer Kral Destanları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Ago, Roberto. "The First International Communities in the Mediterranean World." *British Yearbook of International Law* 53, no.1 (1982): 213-232.

Akpınarlı, Neyire. "Narām-Sîn Antlaşması." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 67, no:1 (2018): 1-22.

Alsın, Zeki Mesud. *Yeni Devletler Hukuku*. Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1950.

Alster, Bendt. "Images and Text on the Stele of the Vultures." *Archiv für Orientforschung* 50, (2003-2004): 1-10.

Altman, Amnon. *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2012.

Andreoni, Maura. "Vultures: Exegesis of Symbol." *Journal of Ancient History and Archaeology* 3, no: 4 (2016): 5-9.

- Asher-Greve, Julia ve Deborah Sweeney. "On Nakedness, Nudity, and Gender in Egyptian and Mesopotamian Art." İçinde: *On Nakedness, Nudity, and Gender in Egyptian and Mesopotamian Art*, editör: Silvia Schroer, 111-162. Fribourg, Göttingen: Academic Press Fribourg/ Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.
- Averbeck, Richard E. "The Third Millennium Temple War and Peace in History and Religion." İçinde: *Krieg und Frieden im Alten Vorderasien*, editörler: Hans Neumann, Reinhard Dittmann, Susanne Paulus, Georg Neumann ve Anais Schuster-Brandis, 41-67. Münster: Ugarit-Verlag, 2014.
- Bahrani, Zainab. *Rituals of War: the Body and Violence in Mesopotamia*. New York: Zone Books, 2008.
- Bairoch, Paul. "International Industrialization Levels from 1750 to 1980." *The Journal of European Economic History* 2 (1982): 269-333.
- Baker, Sir Sherston. *Halleck's International Law, Cilt I*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner, & Co. Ltd, 1893.
- Bederman, David J. *International Law in Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Beitollahi, Ariya. "From Village Community to City State." Erişim Tarihi: 12.04.2020. www.dvds.org/site/handlers/filedownload.ashx?moduleinstanceid=2039&dataid=1738&FileName=CH2.pdf.
- Bodi, Daniel. *The Book of Ezekiel and the Poem of Erra*. Freiburg, Göttingen: Universitätsverlag/ Vandenhoeck & Ruprecht, 1991.
- Bottero, Jean. *Gilgamiş Destanı*. Çev: Orhan Suda. İstanbul: YKY, 2008.
- Bozkurt, Enver, Yasin Poyraz ve Erdal, Selcen. *Devletler Hukuku*. Ankara: Legem Yayıncılık, 2018.
- Buzan, Barry ve Richard Little. *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Cairnes, J. E. *Political Essays*. London: Macmillan and Co, 1873.
- Cameron, George G. *History of Early Iran*. Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1936.
- Caşın, Mesut Hakkı. *Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2018.

- Clapham, Andrew. *Brierly's Law of Nations*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Cooper, Jerrold S. "International Law in the Third Millenium." İçinde: *A History of Ancient Near Eastern Law*, editor: Raymond Westbrook, 241-251. Leiden, Boston: Brill, 2003.
- Cooper, Jerrold S. *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict (SANE2/1)*. Malibu: Undena Publications, 1983.
- Crawford, Harriet. *Sümer ve Sümerler*. Çev: Nihal Uzun. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015.
- Crawford, James. *Brownlie's Principles of Public International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- De Vattel, Emer. *The Law of Nations*. Çev: Thomas Nugent. Indianapolis: Liberty Fund, Inc, 2008.
- Doğan, İlyas. *Devletler Hukuku*. Ankara: Astana, 2013.
- Dost, Süleyman. "Uluslararası Hukukta Güvenli Bölge Sorunsalına İlişkin Bir Değerlendirme." *Terazi Hukuk Dergisi* 14, no: 150 (2019): 250-264.
- Duhaime, Lloyd. "Duhaime's Timetable of World Legal History, 2550 BC – The Treaty of Mesilim (2012). Erişim Tarihi: 03.02.2020. <http://www.duhaime.org/LawMuseum/LawArticle-1313/2550-BC--The-Treaty-of-Mesilim.aspx>.
- Espak, Peeter. "The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East." *ENDC Proceedings* 14 (2011): 115-129.
- Frankfort, Henri. *Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature*. Chicago, London: University of Chicago Press, 1978.
- Frayne, Douglas R. *Presargonic Period (2700-2350 BC)*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2008.
- Freire, Lucas G. "Covenant and International Relations in the Ancient Near East: Preliminary Exploration." *Antiguo Oriente* 11 (2013): 129-154.
- Gabriel, Richard A. *The Great Armies of Antiquity*. Westport, Connecticut, London: Praeger, 2002.

- Gabriel, Richard A. ve Karen S Metz. *A Short History of War: The Evolution of Warfare and Weapons*. Pennsylvania: Strategic Studies Institute U.S. Army War College, 1992.
- Gadd, C. J. "City of Babylonia." İçinde: *The Cambridge Ancient History, Cilt 1, Bölüm 2, Early History of the Middle East*, editörler: I. E. S. Edwards, C. J. Gadd ve N. G. L. Hammond, 93-144. Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
- Gadd, C. J. *The Early Dynasties of Sumer and Akkad*. London: Luzac & Co, 1921.
- Grewe, W. G. *The Epochs of International Law*. Çev: Michael Byers. Berlin, New York: Walter De Gruyter: 2000.
- Grotius, Hugo. *The Rights of War and Peace*. Indianapolis: Liberty Fund, Inc, 2012.
- Günaltay, Şemsettin. *Yakın Şark*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937.
- Hall, William Edward. *A Treatise on International Law*. Oxford: Clarendon Press, 1917.
- Hollis, Duncan B. "Defining Treaties." İçinde: *The Oxford Guide to Treaties*, editör: D. B. Hollis, 11-45. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Jacobsen, Thorkild. "The Stele of Vulture Col. I – X." İçinde: *Kramer Anniversary Volume, Cuneiform Studies in Honor of Samuel Noah Kramer*, editör: Barry L. Eichler, 247-260. Kevelaer, Neukirchen-Vluyn: Verlag Butzon & Bercker, Neukirchner Verlag: 1976.
- Karakoç, İrem. "Türk Hukuk Tarihi'nde Uluslararası Andlaşmaların Uluslararası Hukukun Gelişim Sürecindeki Yeri." *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6, no: 2 (2004): 199-253.
- Katz, Eian. "Between Here and There: Buffer Zones in International Law." *University of Chicago Law Review* 84 (2017): 1379-1423.
- Kimminich, Otto. *Einführung in das Völkerrecht*. München, New York: K. G. Saur, 1983.
- King, Leonard W. *A History of Sumer and Akkad*. London: Chatto&Windus, 1923.
- Klabbers, Jan. *International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

- Koch, Heidemarie. “Elams Vertrag mit dem akkadischen König Narām-Sin, (2260– 2223 v. Chr.)” İçinde: *Staatsverträge, Herrscherinschriften und andre Documente zur politischen Geschichte, Texte aus der Umwelt des Alten Testaments*, derleyen: Michael Lichtenstein, 283-287. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2005.
- Kolb, Robert. “The Basis of Obligation in Treaties of Ancient Cultures - Pactum Est Servandum?” İçinde: *International Law and Islam*, editörler: Ignacio de la Rasilla ve Ayesha Shahid, 110-126. Leiden, Boston: Brill Nijhoff, 2019.
- Korošec, Victor. “Der Vertrag zwischen Narām-Sin aus akkad und unbekanntem Elamischen herrscher (MDp, Xi,2-11).” *Disertationes - XiV, acaademia Scientiarum et artium Slovenica, Clasis i: historia et Sociologia*, 1 Jubljana. Slovenska ademedi jaznanost i in unetnosti, 1983.
- Kramer, Samuel Noah. *Sümer Mitolojisi*. İstanbul: Kabalcı, 1999.
- Kramer, Samuel Noah. *Sümerler*. Çev: Özcan Buze. İstanbul: Kabalcı, 2016.
- Lau, Daniel. “Die “Geierstele” als luhnmannsches Medium zur Legitimation des königlichen Herrschaftsanspruchs.” İçinde: *Materiality of Writing in Early Mesopotamia*, editörler: T. E. Balke ve C. Tsouparopoulou, 241-255. Berlin, Munich, Boston: De Gruyter, 2016.
- Leick, Gwendolyn. *Historical Dictionary of Mesopotamia*. Lanham, Maryland, Oxford: The Scarecrow Press, 2003.
- Lütem, İlhan. *Devletler Hukuku Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1958.
- Magid, Glenn. “Sumerian Early Dynastic Royal Inscriptions.” İçinde: *The Ancient Near East*, editör: Mark W. Chavalas, 4-13. Singapore: Blackwell Publishing, 2006.
- Magnetti, Donald. “Function of the Oath in the Ancient Near Eastern International Treaty.” *American Journal of International Law* 72 (1978): 815-829.
- McNeill, William H. *Dünya Tarihi*. Çev. Alaeddin Şenel. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2011.
- Meray, Seha L. *Devletler Hukukuna Giriş Cilt I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

- Michaeli, Moshe. *War and Society in Ancient Sumer*. Montreal: McGill University Department of History, 1969.
- Muroi, Kazuo. "The Oldest example of compound interest in Sumer: Seventh power of four-thirds." Erişim Tarihi: 04.03.2020. <https://arxiv.org/abs/1510.00330>.
- Nadali, Davide. "How many Soldiers on the "Stele of the Vultures"? A Hypothetical Reconstruction." *IRAQ* 76 (2014): 141-148.
- Neff, Stephen C. "A Short History of International Law." İçinde: *International Law*, editör: Malcolm D. Evans, 3-27. Glasgow: Oxford University Press, 2018.
- Neff, Stephen C. *Justice Among Nations: A History of International Law*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 2014.
- Noegel, Scott B. "Fictional Sumerian Autobiographies." *Journal of the Association of Graduates in Near Eastern Studies* 4 (1993): 46-53.
- Nussbaum, Arthur. *A Concise History of The Law of Nations*. New York: The Macmillan Company, 1954.
- Nussbaum, Arthur. *Geschichte des Völkerrechts in Gedrängter Darstellung*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1960.
- Oppenheim, Lassa. *International Law*. New York, Bombay: Longmans, Green, and Co., 1905.
- Özel, Ahmet. "Klasik İslam Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar." *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012): 41-64.
- Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2018.
- Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2003.
- Platon. *Devlet*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Mehmet Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Preiser, Wolfgang. "History of the Law of Nations: Ancient Times to 1648." İçinde: *Encyclopedia of Public International Law, Cilt 7*, editör: Rudolf Bernhardt, 132-160. Amsterdam, New York, Oxford: North-Holland, 1984.

- Preiser, Wolfgang. “Zum Völkerrecht der vorklassischen Antike.” *Archiv des Völkerrechts* 4 (1954): 257-288.
- Selz Gebhard J. “The Burials After the Battle. Combining Textual and Visual Evidence.” İçinde: *It’s a Long Way to a Historiography of the Early Dynastic Period(s)*, editörler: Reinhard Dittmann ve Gebhard. J. Selz, 387-404. Almanya: Ugarit-Verlag, 2015.
- Shaw, Malcolm N. *International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Snell, Daniel C. *Religion of Ancient Near East*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Sollberger, E. “Geierstele (historisch).” İçinde: *Reallexikon der Assyriologie (RIA3)*, editörler: Eens Weidner ve Wolfram von Soden, 194-195. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1957-1971.
- Stiebing, William H. ve Susan N Helft. *Ancient Near Eastern History and Culture*. New York, London: Routledge, 2018.
- Sur, Melda. *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul: Beta, 2015.
- Thompson, J. A. *The Ancient Near Eastern Treaties and the Old Testament*. London: The Tyndale Press, 1963.
- Thureau-Dangin, F. *Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1907.
- Turani, Adnan. *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Uygun, Oktay. *Devlet Teorisi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- Valette, Samantha E. “Bronze Age Art Propaganda in Mesopotamia.” Erişim Tarihi: 03.06.2020. <http://www.angelfire.com/clone/pagename/sam/Portfolio/paper.pdf>.
- Van De Mierop, Marc. *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 BC*. Wiley Blackwell, 2016.
- Vienna Convention on the Law of Treaties*, UNTS 1115, no. 18232, UN Doc. A/CONF. 39/27, s. 331 (1969). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/v1155.pdf>.
- Vitzthum, Wolfgang Graf ve Alexander Proelß. *Völkerrecht*. Almanya: De Gruyter, 2016.

- Westbrook, Raymond. "The Character of Ancient Near Eastern Law." İçinde: *A History of Ancient Near Eastern Law*, editör: Raymond Westbrook, 1-90. Leiden, Boston: Brill, 2003.
- Westenholz, Aage. "'berūtum, damtum", and Old Akkadian KI. GAL: Burial of dead enemies in Ancient Mesopotamia." *Archiv für Orientforschung*, 23 (1970): 27-31.
- Wheaton, Henry. *Elements of International Law*. New York, London: Oceana Publications Inc., Wildy & Sons Ltd., 1964.
- Wilcke, Claus. *Early Ancient Near Eastern Law, A History of its Beginnings the Early Dynastic and Sargonic Periods*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2007.
- Winter, Irene J. "After the Battle is Over: "The Stele of the Vultures" and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East." *Studies in the History of Art 16, Symposium Papers IV: Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages 16* (1985): 11-32.
- Winter, Irene J. *On Art in the Ancient Near East, Cilt 2, From the Third Millennium BCE*. Leiden, Boston: Brill, 2010.
- Wolff, Christian. *Jus Gentium Methodo Scientifica Pertractatum*. Çev. Joseph H. Drake. Oxford, London: At the Clarendon Press, Humphrey Milford, 1934.
- Worthington, Martin. *Ea's Duplicity in the Gilgamesh Flood Story*. London, New York: Routledge, 2020.
- Yasuaki, Onuma. "When was the Law of International Society Born?—An Inquiry of the History of International Law from an Intercivilizational Perspective." *Journal of the History of International Law* 2, no: 1 (2000): 1-66.
- Yoffee, Norman. *Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilizations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Zolyomi, Gabor. "Corrections and notes to RIME 1, (24.06.2014)." Erişim Tarihi: 05.03.2020. http://oracc.museum.upenn.edu/etcsri/downloads/Corrections_RIME1.pdf.
- Zouche, Richard. *Iuris et Iudicii Feccialis, sive, Iuris Inter Gentes, et Quaestionum de Eodem Explicatio*. Washington: Carnegie Institution of Washington, 1911.